

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Diplomová práce

**SPIRITUÁLNÍ POSOUZENÍ V SOCIÁLNÍ PRÁCI S NEZLETILÝMI
MATKAMI V ZAŘÍZENÍ ÚSTAVNÍ VÝCHOVY**

Autor práce: Bc. Marcela Horáková

Vedoucí práce: doc. Michal Opatrný, Dr. theol.

Studijní obor: Etika v sociální práci (KS)

2023

Diplomová práce v nezkrácené podobě

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Datum

podpis.....

Poděkování

Na tomto místě srdečně děkuji za metodické vedení vedoucímu práce panu doc. Michalu Opatrnému, Dr. theol. Dále děkuji za podporu Mgr. Veronice Zvánovcové, Ph.D.

Zvláštní poděkování patří mé rodině za trpělivost.

Obsah

Úvod	6
1. Sociální práce	8
1.1 Sociální pracovník	9
2. Ústavní výchova	11
2.1 Nezletilá matka s nařízenou ústavní výchovou	11
2.2 Zařízení ústavní výchovy.....	12
3. Spirituální posouzení	15
3.1 Spiritualita	15
3.2 Proces posouzení životní situace klienta	20
3.3 Metody spirituálního posouzení	22
3.3.1 Dotazníky	23
3.3.2 Rozhovor	25
3.4 Vliv romské etnicity na možnosti spirituálního posouzení	27
3.4.2 Kultura, tradice a specifika romské minority	27
3.4.3 Alternativní (nová?) religiozita romské minority.....	31
4. Výzkumná část	33
4.1 Metodologie.....	33
4.1. 1 Výzkumná metoda, sběr dat a výběrový soubor.....	33
4.1.2 Cíl výzkumu	34
4.1.3 Etické hledisko výzkumu	34
4.2 Charakteristika zařízení	35
4.3 Typické znaky nezletilých matek v zařízení.....	37
4.4 Spiritualita nezletilých matek v zařízení	39
4.5 Případové studie	43
4.5.1 Sára	43

4.5.2 Kateřina	48
Závěr.....	54
Seznam použitých zdrojů.....	58
Abstrakt	65
Abstract.....	66

Úvod

Vzhledem k tomu, že téma spirituálního posouzení v sociální práci v zařízeních ústavní výchovy není, dle mého názoru, dostatečně popsáno a zasloužilo by si více pozornosti, rozhodla jsem se, věnovat mu tuto práci. Ke zpracování tématu mi velmi pomohlo mé pracovní působení ve školském zařízení pro výkon ústavní výchovy. V tomto zařízení sice není registrovaná sociální služba, ale práce sociálního pracovníka je nedílnou součástí spolupráce celého multidisciplinárního týmu. Pracuji s nezletilými matkami, které se, díky poruchám chování, ocitly v zařízení rozhodnutím soudu. Praxe je zde limitována četnými právními mantinely, avšak z etického hlediska je důležitý potenciál osobnosti každého jednotlivce. Běžně je v praxi pohlíženo na člověka z holistického hlediska, to znamená jako na bio-psycho-socio-spirituální bytost, a tudíž jsou uznávány i jeho spirituální potřeby. I Etický kodex sociálních pracovníků ČR výslovně uvádí, že: „*Sociální pracovník jedná s každým člověkem jako s celostní bytostí. Zajímá se o celého člověka v rámci rodiny, komunity a společenského a přirozeného prostředí a usiluje o rozpoznání všech aspektů života člověka.*“.¹

Možnost uspokojování spirituálních potřeb nezletilých matek v zařízení pro výkon ústavní výchovy, vnímám jako velkou pomoc při řešení obtížných situací, se kterými se dívky potýkají. Během práce s dívkami, posuzování jejich životní situace a snaze jim pomoci, zde vznikají mnohá etická dilemata jako například otázka, kolik péče dívce věnovat, aby ji to stimulovalo ke změně postojů a k odpovědnému jednání nebo v jaké míře zasahovat či vstupovat do života rodiny, posuzování míry vměšování se do rozhodování a chování dívky nebo její rodiny s ohledem na jejich osobní spiritualitu. Proto v možnostech spirituálního posouzení vidím velký přínos pro práci sociálního pracovníka v uvedeném zařízení.

Cílem této výzkumné práce je popsání reality, analýza zjištěných dat a zhodnocení možností sociální práce v oblasti spirituálního posouzení s nezletilými matkami v zařízení ústavní výchovy. Snažím se zde zprostředkovat pohled na realitu sociální práce v konkrétním zařízení s ohledem na spiritualitu jedince a ukázat samotný přínos

¹ Etický kodex sociálních pracovníků ČR. *Etický kodex* [online].

spirituálního posouzení v kontextu hledání řešení nepříznivé životní situace nezletilé matky s nařízenou ústavní výchovou a na straně druhé ukazují i individuální konstrukce spirituality jako překážku ve zvládnání problémů nezletilých matek.

Kapitoly v první části práce věnují teoretickým definicím jednotlivých pojmů týkajících se sociální práce a spirituality pro dobrou orientaci v problematice spirituálního posouzení v podmínkách ústavního zařízení. Pobytu dívek matek ve výchovném ústavu předchází ve většině případech spolupráce se střediskem výchovné péče a pobyt v diagnostickém ústavu, případně i dětském domově, proto jsou v další kapitole i krátké charakteristiky těchto zařízení. Vzhledem k tomu, že práce sociálních pracovníků se v tomto zařízení převážně dotýká dívek matek romského původu, věnuji v práci kapitolu i tématu kultury, tradic a specifík romské minority.

Druhá část práce se věnuje zařízení, ve kterém probíhalo šetření a dívkám v zařízení. Snažím se popsat typické znaky dívek, umístěných v zařízení, jejich pocity a postoje ke spiritualitě. Dále se formou případové studie věnuji dvěma konkrétním případům řešení životní situace nezletilé matky s možností využití spirituálního posouzení.

Data, informace jsou získávána především formou rozhovorů s nezletilými matkami v prostředí výchovného ústavu a studiem dokumentace dívek v zařízení.

Při zpracovávání teoretické části práce čerpám z odborných časopisů, časopisu romistických studií, dále z odborné literatury a internetových zdrojů.

1. Sociální práce

Přesně definovat, co je sociální práce bývá obtížné, protože vymezení pojmu se v různých pramenech liší, průběhem času se přesná definice různě měnila a vyvíjela.

Přestože v odborné literatuře nalézáme velké množství obecných definic, vzhledem k tomu, že sociální práce má, jako praktická profese i akademická disciplína, široké pole působnosti, dostáváme nejasnou představu o podobě praktického výkonu sociální práce. Lze očekávat, že představy o praxi sociální práce u laické i odborné veřejnosti mohou být jen povrchní a zatížené mýty.²

Janebová uvádí sociální práci jako řešení důsledků vzniklých problémů na straně klienta.³

Ve slovníku sociální práce je sociální práce definována jako společenskovední disciplína i jako oblast praktických činností. Cílem těchto činností je především řešení sociálních problémů jako je chudoba, zanedbávání výchovy dětí, diskriminace určitých skupin, delikvence mládeže nebo nezaměstnanost.⁴

Podle Baumanna je náplní sociální práce prevence a zvládání sociálních problémů a podpora sociálního rozvoje, na čemž se podílí odborná praxe sociálního pracovníka, jeho odborná příprava a další vzdělávání a sama sociální práce jako akademická disciplína.⁵

Musil předkládá trojí pojetí sociální práce v české republice. V administrativním pojetí je ideální role sociálního pracovníka úředník, který má za úkol daným způsobem vyřizovat žádosti klientů a z daných variant volit opatření. Předmětem práce sociálního pracovníka úředníka je agenda určená zákonem a upřesněná předpisy. Sociální pracovník v pojetí profesionálním je v roli specialisty, který dlouhodobě realizuje a vyhodnocuje pojatou intervenci a předmětem jeho práce je komplexní životní situace konkrétního klienta. V pojetí filantropickém je role sociálního pracovníka být člověkem, který poskytne

² Srov. MATOUŠEK, O., KODYMOVÁ, P., KOLÁČKOVÁ, J. ed. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*.

³ Srov. JANEBOVÁ, R. a kol.: Příběhy sociálních pracovníků a pracovníků, kteří nemlčeli – Popis prožívaných dilemat., s. 68

⁴ Srov. MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*.

⁵ GEHRIG, R., B., OPATRŇY, M., BIRHER, N., et al. *Spiritualita, etika a sociální práce*. s. 29-30.

potřebnému klientovi to, co právě potřebuje a předmětem jeho působení jsou akutní potřeby biologické, emoční, duchovní.⁶

1.1 Sociální pracovník

Dnešní definice vycházející ze zákona, říká, že sociální pracovník je pracovník, který vykonává sociální šetření, poskytuje sociální poradenství, krizovou pomoc, zabezpečuje sociální agendu, provádí analytickou a koncepční činnost, v zařízeních služeb sociální prevence odbornou činnost, depistážní činnost a sociální rehabilitaci. Předpokladem k výkonu povolání sociálního pracovníka je jeho způsobilost k právním úkonům a bezúhonnost, zdravotní způsobilost. Odborná způsobilost sociálního pracovníka má být zaručena vyšším odborným nebo vysokoškolským vzděláním.⁷ V náplni práce sociálního pracovníka je administrativní činnost, která zajišťuje vedení spisové dokumentace, komunikaci se soudy, sociálními pracovníky orgánu sociálně-právní ochrany dítěte (dále OSPOD), s rodiči, školou, policií. Avšak nejdůležitější složkou náplně práce sociálního pracovníka je přímá sociální práce s klientem. Úkolem sociálního pracovníka je na základě komplexního posouzení životní situace klienta vhodně zvolit intervenci a naplánovat její průběh.⁸

Pokud zde budeme hovořit o spirituálním posouzení životní situace ze strany sociálního pracovníka, musíme mít na paměti fakt, že spiritualita klienta nemusí nutně souviset s náboženskou příslušností. Taktéž nelze předpokládat, že pokud se klient prohlásí za ateistu nebo agnostika, nemá duchovní potřeby. Pro sociálního pracovníka neznamena znalost náboženské příslušnosti klienta samozřejmě ztotožnění klienta se všemi aspekty daného náboženství. Sociální pracovník by neměl spojovat význam náboženské příslušnosti s individuální spiritualitou člověka.⁹

Úlehla uvádí, že každý sociální pracovník by po dobu své profesní kariéry měl čerpat ze tří pramenů:

⁶ MUSIL, L. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu "sociální práce". *Sociální práce/Sociálna práca*.

⁷ Srov. MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*.

⁸ Musil, L. Kvalifikovaný sociální pracovník je schopen s klientem samostatně pracovat. s. 7-12.

⁹ Srov. GEHRIG, R., B., OPATRŇY, M., BIRHER, N., et al. *Spiritualita, etika a sociální práce*. s.116.

1. pramen: učitel: je to někdo, od koho se chce pracovník učit, protože ví víc, než on
2. pramen: kolega: to je někdo, kdo je ve stejné situaci a s kým si sociální pracovník chce povídat o případě, nápadech, situaci hned na pracovišti
3. pramen: supervizor: někdo, koho může sociální pracovník požádat o pomoc a radu, až si nebude vědět rady sám. Mějme na paměti, odborností supervizora je pomáhat, ne kontrolovat.¹⁰

K tomu, aby sociální pracovník dosáhl umění sociální práce pomocí spirituálního posouzení, musí znát svou osobnost, svoji spiritualitu, přístup k náboženství a souvisejícím otázkám. Jako nástroje k realizaci tohoto umění potřebuje nejen znalosti o náboženství ze sociologie, psychologie, filozofie a religionistiky, ale i schopnost poznání o vlastní spiritualitě.¹¹

¹⁰ Srov. ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat: učebnice metod sociální praxe*. s. 116-117.

¹¹ Srov. GEHRIG, R., B., OPATRŇÝ, M., BIRHER, N., et al. *Spiritualita, etika a sociální práce*. s. 139

2. Ústavní výchova

Dle zákona o ústavní výchově je ústavní výchova definována jako soubor zařízení, která na základě rozhodnutí soudu o ústavní výchově nebo ochranné výchově nebo o řádné výchovy a vzdělání nezletilým osobám ve věku od 3 do 18 let.¹² Matoušek se navíc ve slovníku sociální práce pozastavuje nad naléhavou potřebou reformy celé soustavy školských zařízení ústavní výchovy, kterou zdůvodňuje žádoucím snížením počtu dětí v ústavní péči.¹³

Občanský zákoník uvádí, že soud zvažuje možnost nařízení ústavní výchovy v případě, kdy z vážných důvodů nemohou rodiče trvale nebo po dobu delší než šest měsíců, zabezpečit řádnou výchovu dítěte. Ústavní výchovu soud může nařídit maximálně na dobu tří let, v případě potřeby tuto dobu může opakovaně prodloužit. Jsou-li závažné důvody, může soud nařídit ústavní výchovu do 19 let věku dítěte. Soud je ale také povinen vždy po půl roce prozkoumat, zda důvody k nařízené ústavní výchově přetrvávají nebo zda by nebylo možné zajistit dítěti jinou formu náhradní péče, či dítě vrátit zpět do rodiny. Soud v tomto rozhodování spolupracuje s orgánem sociálně právní ochrany dětí, s rodiči i samotným dítětem.¹⁴

2.1 Nezletilá matka s nařízenou ústavní výchovou

Nezletilou matkou je, dle definice zletilosti ze zákona č. 89/2012 Sb. Občanského zákoníku, dívka, která porodila dítě před dovršením osmnáctého roku věku.¹⁵

Jak říká Vágnerová, rodičem má být dospělý člověk a nezletilá dívka je v období adolescence, kdy není zcela připravena na to, být matkou, rodičem by se měla stát až v dospělém věku. Vágnerová dále vymezuje období adolescence mezi 15–20 lety s tím, že připouští možné individuální odlišnosti.¹⁶

¹² Srov. Zákon č. 109/2002 Sb. Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů [online].

¹³ Srov. MATOUŠEK, O. Slovník sociální práce.

¹⁴ Srov. Zákon č. 89/2012 Sb. Zákon občanský zákoník: díl 4, Ústavní výchova [online].

¹⁵ Srov. Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník [online].

¹⁶ VÁGNEROVÁ, M., 2000. Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří.

I Langmeier a Krejčířová říkají, že vzhledem ke stále komplikovanějším požadavkům na péči o dítě a jeho výchovu nejsou nezletilé matky připraveny na odpovědné rodičovství.¹⁷

Pokud nezletilá matka dosáhne zletilosti a odchází ze zařízení ústavní výchovy, je jí, dle zákona, poskytnut jednorázový peněžitý příspěvek a poradenská pomoc při zajišťování bydlení a práce.¹⁸

2.2 Zařízení ústavní výchovy

Dle databáze Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy lze uvést charakteristiku jednotlivých typů zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné a preventivně výchovné péče následovně:¹⁹

Středisko výchovné péče (dále SVP)

SVP poskytuje preventivně výchovnou péči. Mělo by napomáhat předcházení vzniku a rozvoji negativních projevů chování dítěte nebo narušení jeho vývoje. Dále by činnost SVP měla zmírňovat nebo odstraňovat příčiny, důsledky již vzniklých poruch chování. Cílem SVP je zachovat a posílit rodinné vazby dítěte a zamezit jeho odtržení od rodiny. Své služby poskytuje dětem od 3 do 26 let na základě žádosti zákonného zástupce, dítěte nebo rozhodnutím soudu. Jeho služby dále mohou využít i samotní rodiče nebo pedagogičtí pracovníci.

Diagnostický ústav (dále DÚ)

Na základě soudně nařízené ústavní či ochranné výchovy, případně předběžného opatření, či na žádost zákonného zástupce jsou děti umístěny do diagnostického ústavu. Délka pobytu je obvykle 8 týdnů. Diagnostický ústav provádí diagnostiku, která dává náhled na

¹⁷ LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D., 2006. *Vývojová Psychologie*.

¹⁸ Srov. Zákon č. 109/2002 Sb.: *Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů* [online].

¹⁹ *Charakteristika zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy a preventivně výchovné péče* [online].

dítě a jeho problémy. Žádoucí je umístit dítě zpět do rodiny, avšak pokud to není možné, je zde navrženo nejvhodnější umístění do pobytového zařízení.

Diagnostický ústav je rozdělen podle věku dítěte na:

- Dětský diagnostický ústav (DDÚ), který je určen pro děti před zahájením povinné školní docházky a děti ve věku povinné školní docházky
- Diagnostický ústav pro mládež (DÚM), který je určen pro děti po ukončení povinné školní docházky do 18 let, popřípadě do 19 let věku.

Dětský domov (dále DD)

O děti ve věku od 3 do 18 let, které nemají žádné závažné poruchy chování, pečuje DD. Pokud dítě dále studuje, může v DD být do 26 let. Péče zde funguje formou rodinných skupin, které mají nahrazovat rodinné prostředí.

Dětský domov se školou (dále DDŠ)

O děti ve věku povinné školní docházky, které mají závažné poruchy chování a soud jim nařídil ústavní, popřípadě ochrannou výchovu, pečuje dětský domov se školou. Škola je zde zřizována jako součást zařízení. Tyto domovy mohou být vnitřně specializovány:

- výchovná skupina pro výkon ochranné výchovy
- specializované zařízení pro děti s extrémními poruchami chování
- specializované zařízení pro děti s výchovně léčebným režimem

Výchovný ústav (dále VÚ)

Pro děti s ukončenou povinnou školní docházkou, které mají závažné poruchy chování, jsou určeny výchovné ústavy, ve kterých je dítě umístěno na základě soudně nařízené ústavní výchovy nebo ochranné výchovy nebo vydaného předběžného opatření, cílem těchto zařízení je příprava dětí a mládeže pro samostatný život mimo ústavní prostředí.

Výchovné ústavy mohou být vnitřně specializovány:

- specializované zařízení pro děti s extrémními poruchami chování (EPCHO)
- zařízení s výchovně léčebným režimem pro děti vyžadující výchovně léčebný režim v důsledku jejich neurologického poškození a psychického onemocnění diagnostikované lékařem nebo diagnostickým ústavem
- specializované zařízení pro matky s dětmi, do kterého se umisťují nezletilé těhotné dívky, zpravidla od dvanáctého týdne těhotenství a nezletilé matky a jejich děti
- výchovná skupina pro výkon ochranné výchovy

3. Spirituální posouzení

V procesu sociální práce je spirituální posouzení neoddelitelnou součástí posouzení životní situace klienta. K poznání míry a způsobu ovlivnění životní situace klienta jeho spiritualitou, sociální pracovník využívá spirituální posouzení. Spiritualitu klienta lze použít jako podpůrný systém, ale je třeba mít na paměti i to, že může být pro klienta rizikem a ohrožovat řešení jeho životní situace.²⁰

Autoři, zabývající se tématem spirituálního posouzení, upozorňují na možné překážky v poskytování spirituální péče, a to jak ze strany pracovníků, tak ze strany klientů. Například Kalvínská je uvádí takto:

- nedostatek času
- nedostatek znalostí a předsudky
- nedostatek vzdělání a zkušeností²¹

Mašát navíc přidává nedostatečné definování kompetencí, kdy udává, že stále není jasné, který odborník má spirituální péči poskytovat.²²

3.1 Spiritualita

Původ pojmu spiritualita pochází z teologie. Slovník spirituality pojem odvozuje z latinských slov „spiritus“ (vzduch, vánek, dech) a „spirit(u)alis“ (vzduchový, dechový, duchovní). Obě slova mají společný původ ve slově „spirare“ (dýchat).²³

Pro správné pochopení textu uvedme zde souvislosti a rozdíly pojmů spiritualita, religiozita, náboženství. I když tyto pojmy se sebou souvisí, není jednoduché je zcela jednoznačně definovat.

²⁰ Srov. GEHRIK, R., B., OPATRŇY, M., BIRHER, N., et al. *Spiritualita, etika a sociální práce*. s. 127

²¹ Srov. KALVÍNSKÁ, E. Zkušenosti s rozšiřováním spirituální péče ve FN Motol aneb proč je důležité poskytovat spirituální péči nemocným a umírajícím v nemocnicích? *Diagnóza v ošetrovatelství*.

²² Srov. MAŠÁT, V. Spirituální potřeby nemocného. *Diagnóza v ošetrovatelství*.

²³ Srov. DE FIORES, S., GOFFI, T. *Slovník spirituality*.

Filozofický slovník uvádí, že: „Užívání výrazu *spiritualismus* je v dějinách filosofie volné a příliš široké na to, aby jím mohl být míněn určitý filosofický směr nebo škola; popisují se jím zpravidla ty filosofické postoje, které za nezbytný předpoklad vysvětlení a pochopení reality berou existenci ducha či duchovních sil (resp. bytostí). V tomto smyslu bývá *spiritualismus* chápán záměnně s *idealismem* a kladen do protikladu k *materialismu*.“²⁴ a tím nám ukazuje neshodnost přesné a jednotné definice pojmu spiritualita. Pojem spiritualita můžeme vnímat nejen v kontextu náboženství, ale dnes potkáváme tento pojem i v oboru psychologie či sociologie. Setkáme se tak se spiritualitou osobnosti, spiritualitou ženy, spiritualitou v pomáhajících profesích, spiritualitou tance, spiritualitou filmu a mnoho dalších. I když v dnešní společnosti má náboženství svou úlohu, ne vždy každému vyhoví způsob naplnění jeho potřeb. Lidé se tak odkloní od tradiční církve a své potřeby uspokojí jinde a jinak. Dostáváme se tak k možnostem alternativní religiozity a spirituality.

Také Křivohlavý uvádí, že pojem spiritualita má mnoho významů, a to podle toho, jak je k němu přistupováno. Jiný význam má pojem z hlediska teologie, jiný z hlediska psychologie, etiky nebo sociologie. Uvádí, že obecně lze říci, že „*spiritualita je to, oč člověku v životě jde, kam má namířeno, co je pro něj nejvyšší hodnotou a co je smyslem jeho života*.“²⁵

Na nevyhraněnost terminologie upozorňuje i Mellanová, která uvádí, že pojmy: duševní, spirituální, psychický jsou různě zaměňovány i odborníky.²⁶

Podle slov Střížence jsou religiozita a spiritualita latentní konstrukty, které vyjadřují částečně se překrývající množiny jevů.²⁷ Stříženec dále uvádí, že religiozita je formálně strukturovaná, drží se rituálů organizované církve. Spiritualitu popisuje jako individuální jev, ve kterém jde o hodnoty vztahu člověka k ostatním lidem, k životu, k přírodě i k sobě samému. Jádrem religiozity je spiritualita, ale je jejím přesahem.²⁸

²⁴ HORYNA, B., ed. *Filozofický slovník*. s. 379.

²⁵ Srov. KŘIVOHLAVÝ, J., Porozumět duchovní stránce pacienta. *Ošetřovatelství*

²⁶ Srov. MELLANOVÁ, A. Spirituální potřeby jako terminologický a ošetřovatelský problém. *Ošetřovatelství: Teorie a praxe moderního ošetřovatelství*. s. 76-77.

²⁷ Srov. STRÍŽENEC, M. Spirituálne zážitky – možnosti empirického skúmania. *Teologický časopis*

²⁸ Srov. STRÍŽENEC, M. Ako psychológia dnes chápe spiritualitu. *Teologický časopis*.

Babyrádová přibližuje pojem spiritualita z pohledu encyklopedického výkladu. Uvádí, že ve slovnících většinou lze nalézt tři základní druhy pojetí spirituality. Platónské pojetí, které odděluje spirituální od praktického. V pojetí psychologickém, se kterým se dnes setkáváme nejčastěji, je duch chápán jako něco, co doplňuje hmotu, spojuje se zde duchovní a duševní. A pojetí křesťanské, kde je navázání kontaktu s duchovním ztotožňováno se splynutím s Duchem svatým.²⁹

Spiritualita není pouhou otázkou víry v něco. Jedná se o volnou koncepci, spiritualita se váže k běžnému způsobu života.³⁰

To, že všechny roviny spirituality lze sytit i prostřednictvím sekulárních zdrojů, uvádí Vojtíšek, Dušek a Motl.³¹

Podobně i Bailey uvádí, že zdrojem spirituality může být cokoliv, důležité je, zda je člověkem v daném okamžiku prožita přítomnost posvátna.³²

Štampach uvádí, že mnoho dnešních alternativních hnutí a skupin plní podobnou funkci jako tradiční náboženství. Jsou to skupiny, které mohou mít podobnou funkci jako tradiční náboženství, ale samy mluví o spiritualitě nebo alternativním životním stylu. Preferují například specifické stravování, styl hudby a oblékání, žití blíže přírodě bez technických vymožeností nebo naopak využití techniky k vytvoření virtuálního světa, šamanské praktiky, vybrané prvky hermetismu a jiné.³³

Jones upozorňuje i na nový druh spirituality, na konzumní spiritualitu. Nabídky této spirituality jsou ovlivněné konzumním přístupem, kdy je spiritualita brána jako luxusní zboží.³⁴

Spiritualita má spojitosti s pojmem nová religiozita, ale podle Václavíka je však potřeba rozlišovat tradiční religiozitu, která se váže s náboženskými institucemi a religiozitu alternativní odehrávající se mimo tradiční náboženské struktury.³⁵

²⁹ Srov. BABYRÁDOVÁ, H. *Původ a přítomnost fenoménu spirituality*. s. 23-24.

³⁰ Srov. KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologie smysluplnosti existence: otázky na vrcholu života*. s.157-173.

³¹ Srov. VOJTÍŠEK, Z., DUŠEK, P., MOTL, J. *Spiritualita v pomáhajících profesích*. s. 27.

³² Srov. BAILEY, E., I. *Implicit religion in contemporary society*. s. 113.

³³ Srov. ŠTAMPACH, O., I. *Na nových stezkách ducha: přehled a analýza současné religiozity*. s. 190.

³⁴ JONES, L. G.: A thirst for God or consumer spirituality? Cultivating disciplined practices of being engaged by God. In: *Modern Theology*. s. 3-28.

O nenáboženecké spiritualitě se dovídáme také u Říčana, který uvádí, že její vznik se distancuje od křesťanské tradice. Ke spirituálním prožitkům v této spiritualitě dochází mimo náboženskou organizaci. Upozorňuje i na to, že přestože jsou spojeny s náboženskými rituály, bývají nauky východních náboženství zahrnuty do kategorie nenáboženské spirituality. Autorem je toto přisuzování vysvětleno jako následek odmítání tradičního křesťanství u nás.³⁶

Výsledek výzkumu Hamplové „Čemu Češi věří“ říká, že o tradiční náboženství česká společnost nejeví příliš zájem, ale je zde rozšířena víra v nadpřirozeno.³⁷

Nešpor pak uvádí pojem spiritualita jako výraz znehodnocení pojmu religiozita v případech, kdy se jedná o necírkevní nebo alternativní formu sebezpresahu.³⁸

Pargament a Exlineová ve svém odborném článku *Náboženské a spirituální zápasy* pro Americkou psychologickou společnost, uvádějí, že spiritualita a náboženství je pro mnoho lidí důležitým zdrojem. Poukazuje na závěry stovek studií, které prokázaly významné vazby mezi zdravím a vlivem spirituality. Uvádí i potřebu spirituality v době krize, jak například ukázala nedávná pandemie COVID-19. I samotné spirituální konflikty pokládají za důležitou součást lidské zkušenosti, která má vliv na lidské zdraví a celkovou pohodu.³⁹

Vliv spirituality na zdraví uvádí i Hacklová a Kebza. Poukazují na skutečnost, že ve většině studií je uváděna pozitivní souvislost mezi mírou spirituality a zdravím, avšak uvádějí, že vztah mezi proměnnými není znám. Dále předkládají úvahu nad možností vlivu příslušnosti k některé z náboženských, demografických či kulturních skupin.⁴⁰

Spirituální rozvoj s psychologií spojuje Vaughan, která popisuje charakteristiky zdravé spirituality. Mezi ně patří: autenticita, láska a soucit, oprostění od minulosti,

³⁵ Srov. VÁCLAVÍK, D. *Náboženství a moderní česká společnost*. s.141.

³⁶ Srov. ŘÍČAN, P. *Psychologie náboženství a spirituality*.

³⁷ HAMPLOVÁ, D. Čemu Češi věří: dimenze soudobé české religiozity. *Sociologický časopis*.

³⁸ Srov. NEŠPOR, Z., R., VÁCLAVÍK, D., DOLEŽALOVÁ, I. *Příručka sociologie náboženství*. s. 169-170.

³⁹ Srov. PARGAMENT, K. I., EXLINE, J., J. *Religious and spiritual struggles*: [online].

⁴⁰ Srov. HACKLOVÁ, R. KEBZA, V. Religiozita, spiritualita a zdraví: Religiosity, spirituality and health. *Československá psychologie: časopis pro psychologickou teorii a praxi*.

schopnost čelit vlastním strachům, vhléd a odpuštění, prožitek společenství, vnímavost, mír a osvobození.⁴¹

Pargament a Exlineová se ve svém článku zabírají náboženskými a spirituálními konflikty, kdy si člověk ve chvíli životní krize klade otázky typu: Jak může Bůh dopustit takovou bolest? Za co jsem trestán? Věřím ještě v boha? Jak mohu žít podle duchovních hodnot? Má můj život hlubší smysl? Spirituální konflikty pak podle konceptu třídí do tří základních skupin. První skupinou jsou konflikty nadpřirozené, které se dotýkají vnímání božstev nebo démonických zlých sil. Druhou skupinou jsou konflikty intrapsychické, které pojímají napětí ohledně spirituálního přesvědčení a morálních otázek. A třetí skupinou jsou mezilidské konflikty, ve kterých jsou podstatou konflikty s jinými lidmi o spirituálních otázkách. Na základě své studie dále identifikují šest typů spirituálních konfliktů, které se vzájemně dotýkají a propojují a tím se zvyšuje pravděpodobnost, že pokud člověk zažívá jeden typ konfliktu, prožije i další. Spirituální konflikty nejsou podmíněny věkem, pohlavím, vzděláním, etnickým původem, náboženskou příslušností ani socioekonomickým postavením. Článek uvádí, že spirituální konflikty jsou častější u členů marginalizovaných skupin.⁴²

Lze si připomenout i Maslowovu pyramidu potřeb, kde na jejím vrcholu je potřeba transcendence, něco, co samotného člověka přesahuje.⁴³ Můžeme tedy předpokládat, že spiritualita je součástí charakteristiky každého člověka. Může se ale lišit mírou její přítomnosti a tím, jak člověk schopen svou spirituální stránku cítit a vnímat. Americký psycholog Emmons předkládá pojem „spirituální inteligence“ a pokouší se tak o rozlišení a zaznamenání různé míry spirituality jedince. Uvádí, že by to mělo být zdrojem pro znalost vlastní osobnosti a přispět tak k řešení problému.⁴⁴ Ve svém konceptu Emmons identifikuje pět složek duchovní inteligence. Je to: kapacita pro transcendenci, schopnost vstupovat do vyšších stavů vědomí, události a vztahy spojené s duchovnem, schopnost

⁴¹ Srov. VAUGHAN, F. (1991). Spiritual issues in psychotherapy. *The Journal of Transpersonal Psychology*.

⁴² Srov. PARGAMENT, K. I., EXLINE, J., J. *Religious and spiritual struggles*: [online].

⁴³ Srov. ŘÍČAN, P. *Psychologie náboženství a spirituality*. s. 233

⁴⁴ Srov. EMMONS, R., A. The psychology of ultimate concerns: motivation and spirituality in personality. s.

naplňovat každodenní aktivity, schopnost využívat duchovní zdroje pro řešení životních problémů a schopnost být etnostný.⁴⁵

Na toto reagoval Mayer, který navrhuje oddělit spiritualitu od inteligence, protože jádrem inteligence považuje rozumovou složku a nabízí alternativní pojmenování: spirituální vědomí.⁴⁶

Podobně i Gardner se nepřiklání k pojmu spirituální inteligence, protože považuje spiritualitu za fenomenologickou zkušenost, která se neslučuje s oblastí intelektu. Nabízí pojem: existenciální inteligence.⁴⁷

Na tomto místě zmiňme typy spirituálních konfliktů podle Pargamenta a Exlineové, které se mohou tematicky dotýkat tématu práce. Je to démonický typ konfliktu, jehož znakem jsou obavy, že vzniklé problémy jsou způsobeny ďáblem nebo zlými duchy a pocity napadení nebo mučení ďáblem. Morální typ spirituálního konfliktu je vyznačuje napětím a pocitem viny, že člověk nedodrжуje své standardy a zápasí s dodržováním morálních zásad. Prožívané konflikty související s pochybnostmi jsou spojené s pocity zmatenosti ohledně spirituálního přesvědčení a pocitem znepokojení pochybnostmi nebo otázkami o spiritualitě. Konflikty s jinými lidmi a institucemi o posvátných otázkách, hněv na organizovanost spirituality, pocitem ublížení nebo uražení ostatními ve vztahu ke spiritualitě pak koresponduje s konfliktem interpersonálním.⁴⁸

3.2 Proces posouzení životní situace klienta

Jak je v této práci již zmíněno, posouzení životní situace klienta je jednou z nejobtížnějších položek náplně sociální práce, což potvrzuje i Navrátil ve svém článku *Posouzení životní situace: úvod do problematiky*. Proces posouzení je snahou pochopit příčiny problému, jeho vývoj a nalézt, co lze změnit pro odstranění nebo minimalizaci problému. Způsob

⁴⁵ Srov. EMMONS, R. A. Is spirituality an intelligence? Motivation, cognition, and the psychology of ultimate concern. *The International Journal for the Psychology of Religion*.

⁴⁶ Srov. MAYER, J., D. Spiritual intelligence or spiritual consciousness? *The International Journal for the Psychology of Religion*.

⁴⁷ Gardner, H. A case against spiritual intelligence. *The International Journal for the Psychology of Religion*

⁴⁸ Srov. PARGAMENT, K. I., EXLINE, J., J. *Religious and spiritual struggles*: [online].

sociální práce s klientem vychází z posouzení životní situace klienta. Na základě posouzení sociální pracovník vymezí problematické oblasti a podle toho zvolí vhodnou intervenci.⁴⁹

Před samotným procesem spirituálního posouzení je potřeba ze strany sociálního pracovníka, aby znal koncepty spirituality a religiozity a aby tato dva pojmy rozlišil. S ohledem na cílovou skupinu musí znát škálu duchovních potřeb, musí respektovat individualitu klientových potřeb, musí být velmi vnímavý, a hlavně musí nejprve rozumět své vlastní spiritualitě a potřebám.⁵⁰

Doležel vymezuje obecné doporučení pro posouzení spirituálních potřeb klienta, a to zohlednění autonomie klienta. Za nepřípustné považuje vnucování klientovi potřeb někoho jiného. Úkolem sociálního pracovníka jen rozpoznat klientovy potřeby a zdroje. Navázání pomáhajícího vztahu je předpokladem identifikace spirituálních potřeb klienta.⁵¹

Vlastní spiritualita sociálního pracovníka. I když je rozdílná, nemusí být vždy problémem. Pokud má sociální pracovník vlastní praxi spirituality, je schopen nabízet hlubší porozumění klientově situaci. Může: „*se lépe propojit s postupy a otázkami, které mohou v tomto procesu vyvstat, a nabídnout přímější podporu a soucitnější praxi v případě, že jsou tyto potřeby zásadní pro klienta*“⁵²

Přístup sociálního pracovníka ke způsobu řešení klientovy situace záleží zejména na hledání okolností a důvodů a dalších faktorů životní situace klienta, které mohou být příčinou nepříznivé životní situace. Celý proces posouzení souvisí i s plánováním, realizací a hodnocením intervence, tudíž ho nelze chápat izolovaně.⁵³

Sociální pracovník provede intervenci k řešení nepříznivé situace klienta na základě komplexního zhodnocení situace prostřednictvím spirituálního posouzení. Podle zjištěných

⁴⁹ Srov. NAVRÁTIL, P. Posouzení životní situace: úvod do problematiky. s. 72-86

⁵⁰ Srov. DOLEŽEL, J. Spirituální citlivost charitních služeb: Proč a jak pracovat se spirituální dimenzí životní situace klientů. *Caritas et Veritas*

⁵¹ Srov. DOLEŽEL, J. Spirituální citlivost charitních služeb: Proč a jak pracovat se spirituální dimenzí životní situace klientů. *Caritas et Veritas*.

⁵² Opatrný, M. Charita jako místo evangelizace. In GEHRIG, R., B., OPATRŇÝ, M., BIRHER, N., et al. *Spiritualita, etika a sociální práce*. s. 96.

⁵³ Srov. NAVRÁTIL, P., JANEBOVÁ, R., *Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce*. s. 9-10.

skutečností sociální pracovník buď s klientem pracuje dál sám, nebo jej odkáže na odborníka v duchovní péči.⁵⁴

Jedná-li se o posuzování životní situace dítěte a jeho rodiny, uveďme některé důvody potřeby posouzení. Je to otázka existence pravděpodobnosti poškození zájmů dítěte, rozhodování, zda poskytnout preventivní nebo podpůrné služby, rozhodování o odnětí dítěte z rodiny, otázka, zda rodina pro náhradní péči je vhodná, zda může být dítě vráceno zpět do rodiny a v neposlední řadě i potřeba poskytnutí vyjádření pro soud.⁵⁵

Otázku potřeby posouzení životní situace dítěte můžeme rozšířit o další situace. Mezi nimi je například provinění nezletilého proti zákonu, hrozba ohrožení člena rodiny chováním ze strany jiného člena rodiny, hospitalizace člena rodiny či návštěva některé z poraden.⁵⁶

Lze rozlišit několik modelů posuzování životní situace klienta. Pokládáme-li klientovi otázky, lze hovořit o modelu dotazování. Využije-li sociální pracovník při své práci různé kontrolní listy, které následně posoudí, jedná se o model procedurální. Poslední model, výměnný, uživatele pokládá za experta na svůj život a životní situace. Aby klient byl schopen objevit své zdroje, schopnosti a slabé stránky, je třeba pomoc ze strany sociálního pracovníka.⁵⁷

3.3 Metody spirituálního posouzení

Dle průzkumu soudobé literatury je známo až 100 metod, kterými lze spiritualitu měřit, přičemž je téměř pravidlem, že je spiritualita složena z více komponent.⁵⁸

Galek při hodnocení spirituálních potřeb vymezuje sedm dimenzí: láska a respekt, náboženské potřeby, naděje, smysl a cíl života, morální a etické potřeby, smysl pro krásu a otázky související se smrtí.⁵⁹

⁵⁴ Srov. GEHRIG, R., B., OPATRŇY, M., BIRHER, N., et al. *Spiritualita, etika a sociální práce*. s. 129.

⁵⁵ Srov. HOLLAND, S. *Child and Family Assessment in Social Work Practice*.

⁵⁶ Srov. MATOUŠEK, O., *Metody a řízení sociální práce*. s. 201.

⁵⁷ Srov. NAVRÁTIL, P. Posouzení životní situace: úvod do problematiky. s.72-86.

⁵⁸ Srov. MACDONALD, D. A., FRIEDMAN, H., L. Assessment of humanic, transpersonal, and spiritual constructs: State of the science. *Journal of Humanistic Psychology*

⁵⁹ Srov. GALEK, K. Assessing a patient's spiritual needs: a comprehensive instrument. *Holistic Nurs Pract*

Němcová uvádí, že použití dotazníku by mělo být pouze nástrojem, který umožní zahájit rozhovor. Spirituální posouzení není jednorázovou aktivitou, ale kontinuálním procesem. Po získání základních informací z odpovědí na otázky týkající se vlivu nepříznivé situace na život klienta, se lze věnovat otázkám na téma úzkosti, obav, náboženství, modlitby.⁶⁰

3.3.1 Dotazníky

Sociální pracovník ve své práci může pro potřeby spirituálního posouzení jako nástroj použít dotazníky, které byly původně vyvinuty pro zdravotnictví a ošetrovatelství. Jsou to dotazníky FICA, HOPE nebo iCARING.⁶¹

Řičan vytvořil pro potřeby sekularizovaného českého prostředí nábožensky neorientovaný tzv. Pražský dotazník spirituality, který se věnuje těmto okruhům:

- Ekologická spiritualita: odpovědnost za život a soucit se zvířaty a Matkou Zemí
- Pospolitost: spokojenost s příslušností k rodině a propojení s ostatními lidmi
- Mysticismus: propojení s vesmírem, ztráta vnímání času, ztráta vědomí hranic sebe sama
- Morálka: usilování o ctnosti, touha po novém začátku, odpovědnost za vlastní život
- Transcendentální monoteismus: přesvědčení o existenci vyšší Pravdy anebo Bytí, pozitivní postoj k osobní smrti.

Dotazník však má svá omezení, protože starší lidé některým specifickým pojmům nerozumí.⁶²

Uvedme přehled jednotlivých modelů dotazníků podle popisu, který uvádí Opatrný v publikaci *Spiritualita, etika a sociální práce*, kapitola *Spirituální posouzení v sociální práci*.⁶³

⁶⁰ Srov. NEMCOVÁ, J. Posudzovanie v paliatívnej ošetrovateľskej starostlivosti. 2. časť *Diagnóza v ošetrovatelství*.

⁶¹ Srov. ŘIČAN, P. *Psychologie náboženství a spirituality*. s.131.

⁶² Srov. GEHRIG, R., B., OPATRŇÝ, M., BIRHER, N., et al. *Spiritualita, etika a sociální práce*. s.130-131.

FICA dotazník je sice zaměřený na spiritualitu, ale lze v něm sledovat i další souvislosti. Název je odvozen ze zkratk prvních písmen otázek jednotlivé sady:

- **F** (Víra/Faith). Klient je dotázán, zda se považuje za spirituálního nebo náboženského.
- **I** (Důležitost/Importance). Zde se sociální pracovník klienta dotazuje, jaký význam v jeho životě má jeho víra nebo přesvědčení.
- **C** (Společenství/Community). Klient je dotázán, zda je součástí spirituálně náboženské komunity.
- **A** (Akce/Action). Klient je dotázán, jak si přeje, aby pracovník získané informace využil ke zlepšení poskytování služeb.

Tématem sledování kořenů a zdrojů naděje se zaobírá model HOPE:

- **H** (naděje, význam, síla, mír, pohodlí, láska a spojení). S klientem jsou probrány jeho podpůrné systémy s důrazem na určení vnitřní podpory. Klient je dotazována zdroje naděje, síly, pohodlí a míru, na to, čeho se drží v těžkých časech, co ho žene kupředu. Dále zda při řešení životních vzestupů a pádů je pro něj zdrojem útěchy spirituální nebo náboženské přesvědčení. V případě kladné odpovědi přechází sociální pracovník k otázkám O a P.
- **O** (organizované náboženství). Sociální pracovník se klienta dotazuje, zda se považuje za součást a jak je to pro něho důležité, jaké aspekty jeho náboženství považuje za neúčinné, zda je součástí náboženské nebo spirituální komunity a jak mu to případně pomáhá.
- **P** (osobní spiritualita a osobní spirituální praxe). Klient je dotazován na osobní spirituální přesvědčení nezávislé na organizovaném náboženství, zda věří v Boha a jaký vztah k němu má. Otázky se dále týkají aspektu praktik spirituality klienta (například účast na bohoslužbách, čtení písma, modlitby, meditace, turistika, poslech hudby, příroda).

⁶³ Srov. tamtéž s. 131-139

- **E** (vliv spirituality na poskytování služeb). Klient je dotazován, zda současná situace ovlivnila klientův vztah s Bohem, či schopnost dělat věci, které mu obvykle pomáhají. Dále je kladena otázka, co může odborník udělat pro získání přístupu ke zdrojům pomoci. Klientovi je nabídnuta rozmluva s kaplanem, duchovním.

Oba předcházející modely se snaží propojit model iCARING.

- **i** (Důležitost/Importance). Klient je dotazován na důležitost spirituality nebo náboženství pro něj samotného.
- **C** (Komunita/Community). Klient je dotazován, zda navštěvuje nějaký kostel, či jiný typ duchovního nebo náboženského společenství.
- **A a R** (Přínos a zdroje/Asset and resources). Klient je dotazován na existenci praxe nebo duchovního přesvědčení, které by mohlo klientovi při řešení jeho situace pomoci.
- **I** (Vliv/Influence). Klient je dotazován na jeho spiritualitu v souvislosti s formováním chápání a reakce na současnou situace.
- **N** (Potřeby/Needs). Klientovi je nabídnuta pomoc v případě existence jeho duchovní potřeby.
- **G** (Cíle/Goals). Klient je dotázán na budoucnost, začlenění spirituality do spolupráce se sociálním pracovníkem a jak si to případně představuje.

Pro potřeby sekulární Evropy lze pořadí otázek měnit s ohledem na explicitnost. Model HOPE, i přes úpravu kladení otázek, je možné používat s klientem, o kterém sociální pracovník ví, že je duchovně založený, nebo je předpoklad, že je duchovně nebo nábožensky založený.

3.3.2 Rozhovor

K získání potřebných informací k odhalení spirituálních potřeb klienta je nezbytné, aby sociální pracovník uměl správně komunikovat, měl dobré pozorovací schopnosti, vnímal, co klient říká. Při posuzování spirituality je možné použít otázky typu: jak nastalý

problém ovlivnil vztahy, zda se tím mění klientovy priority, které změny vnímá jako nejpodstatnější, jaké má nyní největší přání.⁶⁴

Úlehla definuje rozhovor jako základní nástroj sociálního pracovníka. Přičemž schopnost jeho používání je závislá na porozumění všemu, co se v rozhovoru odehrává, v jaké míře a podobě se sociální pracovník účastní. Celý rozhovor Úlehla dělí na jednotlivé fáze:

- Příprava. Během této fáze si musí sociální pracovník ujasnit, co je sám zač, co dělá a čím klientovi pomáhá
- Otevření: sociální pracovník spolupracuje s klientem – je sjednána schůzka, klient přichází k pracovníkovi, probíhá začátek rozhovoru, první věty, sociální pracovník má za úkol vytvořit pro klienta dostatečně bezpečné prostředí
- Dojednávání: fáze, ve které je nutné vyjasnit, co sociální pracovník může klientovi nabídnout a co klient potřebuje
- Průběh: zde se pracovním vztahem klient – sociální pracovník mělo dosáhnout vyřešení problému
- Ukončení: v této fázi se ověří úspěch a zhodnotí se společná práce⁶⁵

Jak uvádí Hodge, ne každý člověk rád hovoří před někým o duchovních potřebách o spiritualitě. Proto nabízí možnost, vedle explicitního posuzování, posouzení implicitní, které je využitelné zejména pro ty klienty, kteří nemají o tradiční spiritualitu zájem. Tázající bere v potaz nejen verbální odpovědi, ale zaměřuje se i na neverbální vyjádření, kdy sleduje vyvolání silných emocí, úsměv, výraz v očích. V nabízených otázkách, určených pro implicitní hodnocení, se Hodge zaměřuje na minulost, protože informace o zvládnutí potíží v minulosti mohou být užitečné pro strategii zvládnutí akutních obtíží. V otázce explicitního spirituálního posouzení uvádí Hodge možné nástroje využívající vyprávění, ale i možnost obrazového vyjádření:

- Duchovní mapa je schématickou alternativou mluvené duchovní historie

⁶⁴ Srov. NĚMCOVÁ J., Vybrané kapitoly z paliativnej ošetrovateľskej starostlivosti. s.77.

⁶⁵ Srov. ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat: učebnice metod sociální praxe*. s. 16

- Duchovní genogram je graficky znázorněným rodokmenem, kde je naznačena duchovní blízkost členů rodiny
- Duchovní ekomapa zaměřující se na aktuální vztahy⁶⁶

3.4 Vliv romské etnicity na možnosti spirituálního posouzení

K pochopení toho, jak přistupovat ke klientům romské minority, jak s Romy pracovat a pomoci jim nalézt nejlepší možné řešení jejich obtížných životních situací, je pro sociálního pracovníka nezbytné znát jejich specifika, kulturu, celkový přístup k životu, pochopit jejich spiritualitu.

Pro účel výzkumné práce vnímejme příslušníka romské minority podle znaků a odlišností, které uvádí Moravec. Romem je jedinec, který se odlišuje typickým zbarvením kůže a vlasů, je nositelem romské kultury, je příslušníkem romského národa a jako takový užívá romštinu a v neposlední řadě je Romem jedinec, který je za Roma považován svým okolím.⁶⁷

3.4.2 Kultura, tradice a specifika romské minority

První zmínku o pobytu Romů na našem území lze zaznamenat v Dalimilově kronice z roku 1314. Dále pak popisují jejich putování po České zemi Staré letopisy české z roku 1416.⁶⁸

Počet Romů na našem území se zvyšuje v průběhu 15. století, kdy v naší zemi nalézají příznivější podmínky k životu než v zemích ostatních. Během třicetileté války se Romové do války zapojují buď vstupem do vojska, nebo se stávají zvědy, katy, hudebníky, kejklíři. V roce 1688 byl vydán císařem Leopoldem I. patent a při neuposlechnutí nařízení opuštění našeho území mohli být muži beztrestně vražděni, ženám a dětem odřezány uši a nosy. Romové byli nejchudší vrstvou, neměli stálé obydlí, žili ve skupinách v lesích. Roku 1888 bylo vydáno další přísné opatření, kdy byli Romové souzeni pro tuláctví a vyhoštění.

⁶⁶ Srov. HODGE, D., R. 2005. Developing a Spiritual Assessment Toolbox: A Discussion of the Strengths and Limitations of Five Different Assessment Methods. *Health&Social Work*.

⁶⁷ Srov. JAKOUBEK, M., HIRT, T. ed. *Romové: kulturologické etudy: (etnopolitika, příbuzenství a sociální organizace)*. s. 156.

⁶⁸ Srov. NEČAS, C. *Romové v České republice včera a dnes*. s. 18.

Pokud byla skupina Romů zadržena, byl jim zabaven veškerý majetek. Tento výnos byl platný až do roku 1927. Jako pro Romy nejkrutější období lze hodnotit druhou světovou válku. Nacisty bylo v Evropě zabito přes půl milionu Romů. Před válkou žilo v naší zemi okolo sedmi tisíc Romů, po válce se jich vrátilo okolo pěti set.⁶⁹ Po druhé světové válce docházelo k migraci Romů ze Slovenska do českých zemí z důvodu pracovních příležitostí.

Do roku 1969 se v naší zemi používalo pojmenování Cikáni. Svaz Cikánů a Romů byla první romská společenská organizace založená roku 1969, která byla v průběhu procesu normalizace v roce 1973 násilně ukončena. Do roku 1989 se používalo označení s pomlčkou Cikáni – Romové. Oficiálně se označení Romové bez pomlčky začalo užívat od roku 1989, kdy u nás byli Romové začleněni mezi národnostní menšiny.⁷⁰

Kultura a způsob života Romské minority vychází z jimi vytvořeného souhrnu norem, pravidel a vnitřních zákonů. Romský tradiční model hodnotové hierarchie se vždy dostával a dostává do střetu s hodnotami majority, Pod tlakem totalitní společnosti či dobrovolným integračním procesem dochází postupně ke změnám v tradičním způsobu života Romů.⁷¹

Romskou kulturu lze rozlišit na tři typy: tradiční, národní a kulturu chudoby. Kultura chudoby se týká způsobu života Romů v chudých okrajových čtvrtích, tzv. „romských ghettech“. Národní romská kultura představuje romské dějiny, romskou vlajku a hymnu, knížky, televizní pořady, divadla, kuchařky, romský kalendář. Národní romská kultura se předává formou psanou. Třetí typ, tradiční romská kultura se předává ústní formou v rodinách. Romové uznávají rodinu za jedinou uznávanou autoritu.⁷² Taktéž Holaňová uvádí důležitost rodiny a úctu k rodové tradici. Romské rodiny žijící v jednom byte čítají i tři nebo čtyři generace.⁷³

⁶⁹ Srov. ŠOTOLOVÁ, E. *Vzdělávání Romů*.

⁷⁰ Srov. BITTNEROVÁ, D., MORAVCOVÁ, M. ed. *Etnické komunity*. s. 33-34.

⁷¹ Srov. DAVIDOVÁ, E. 2001. *Romové a česká společnost. Hledání domova, porozumění a vzájemného soužití*. s. 10-22.

⁷² Srov. HIRT, T., JAKOUBEK, M., ed. *"Romové" v osidlech sociálního vyloučení*. s. 367-370.

⁷³ Srov. HOLAŇOVÁ, M., KONČEKOVÁ KVARDOVÁ, K., SCHYHALOVÁ, V. *Sociální politika I: studijní opora pro kombinovanou formu studia*. s. 92-93.

Tradičním způsobem bydlení Romů bylo do roku 1959 kočování, které bylo na základě vydaného zákona násilně ukončeno. Téma násilného ukončení přirozeného způsobu života Romů rozebírá ve svém článku zakladatelka pražské romistiky Hübschmannová. Celý proces popisuje jako programovou etnickou asimilaci, kdy byl narušen systém tradiční romské rodinné pospolitosti (romsky faelija), ve které fungovaly kulturní a etické normy prikazující zodpovědnost jednotlivých členů v souladu s romipen (romskou tradicí a etikou). Tento násilný zásah zvenčí znemožnil přirozený vývoj nových mechanismů. V následku toho dnes nefunguje princip zodpovědnosti jednotlivce v této komunitě.⁷⁴

Následky sahající do dnešní doby přičítá skutečnosti, kdy násilným tlakem společnosti došlo k deformaci romských hodnot, ztrátě příbuzenských a rodinných autorit, ztrátě jazyka, i Davidová.⁷⁵

Ve spojitosti s tématem práce uveďme některé zvyky a tradice týkající se těhotenství a rodiny.

Svatby Romů bývají velkou oslavou pro široké příbuzenstvo. Úspěšnost manželství se hodnotí podle počtu dětí. Těhotná žena má jíst a pít to, na co má chuť, měla by si zpívat, být veselá. Nesmí sahat na zvířata se srstí, podívat se na odpudivého tvora. Nemá nosit pásek ani náhrdelník.⁷⁶ To potvrzuje ve svém článku i Bajgerová. Během těhotenství se žena nemá koukat na žáby a hady. Pokud by neochutnala vše, co se jí nabízí, narozené dítě by mělo znaménko ve tvaru jídla, které neochutnala. Nesmí se ani odřít, či jinak poranit, aby dítě nemělo následky.⁷⁷

V rodině má historicky dané hlavní postavení muž, otec rodiny. Jako autorita určoval vždy pravidla rodiny. Pro rodinu muže je mladá nevěsta na nejnižším stupni rodinné hierarchie, protože je žena, je mladá, bezdětná a je cizí. Plozením a výchovou dětí získává své postavení v rodině. Čím má více dětí, tím je váženější. Pokud mladá žena se

⁷⁴ Srov. HÜBSCHMANNOVÁ, M., Co napovídá o romské rodině tradiční seznamovací ceremoniál. In: *Romano džaniben*,

⁷⁵ Srov. JAKOUBEK, M., JAKOUBKOVÁ BUDILOVÁ, L., ed. *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. s.

⁷⁶ Srov. HLADÍK, J. *Multikulturní výchova: (socializace a integrace menšin)*. s. 47-48.

⁷⁷ Srov. BAJGEROVÁ, E. Prožitek z těhotenství. In: *Romano džaniben*.

svým mužem zůstává žít v jeho rodině, hlavní slovo má mužův otec. Romská žena se nechá od muže bít, protože je t pro ni projev pozornosti a lásky. Romský muž říká: pokud mám rád svou ženu, musím ji i bít. Nevěra v manželství se muži toleruje, žena je odsouzena v široké rodině a zostuzena. V dnešní době se muž podílí na domácích činnostech, včetně vaření, ale vaří jen masitá jídla. Dodnes platí, že dobrý otec rodiny se postará o peníze pro rodinu, dobrá matka se stará o domácnost, čistotu a dobrou výchovu dětí. Dnes mnoho romských rodin žije osamoceně, bez podpory rodinné komunity, která vždy pomáhala s výchovou všech dětí, protože celá komunita měla stejná práva jako rodiče. Tato sociokulturní kontrola a opora dnes rodičům chybí a výchovu dětí mnohdy nezvládají.⁷⁸ Způsob výchovy dětí je dalším specifikem romské minority. Děti jsou bezmezně milovány a Ševčíková uvádí tento způsob výchovy dětí jako živelný.⁷⁹

Do tradic romské kultury patří i nezájem a nedůležitost vzdělání. To přináší problémy s nezaměstnaností, která dále souvisí s nežádoucími patologickými jevy a kriminalitou Romů.⁸⁰

Pro majoritu je nepochopitelný způsob života Romů v otázce plánování budoucnosti. Romové žijí ze dne na den, budoucnost neplánují. Mnohé problémy vznikají jejich způsobem nakládání s penězi, neumí hospodařit. Poživačný způsob použití peněz vede k zadluženosti, neúměrnému požívání alkoholu, drog a následné kriminalitě. Toto spontánní chování a neschopnost orientace na budoucnost je společností hodnocena jako nespolehlivost. Dalším romským specifikem je jejich prožívání a uchopení snu, kdy mnohdy nedokážou rozlišit snění od reality. Toto specifikum je majoritou hodnoceno jako chronické lhaní. Romové mají afektované jednání, nižší schopnosti v oblasti verbální komunikace. Charakteristickým znakem romské minority je jejich soudržnost.⁸¹

⁷⁸ Srov. ŽLNAYOVÁ, E. et al. Postavenie a úloha ženy-matky a muža-otca v rómskej rodině. In: *Romano džaniben*

⁷⁹ Srov. ŠEVČÍKOVÁ, V. *Sociokulturní a hudebně výchovná specifika romské minority v kontextu doby*. S. 45-50.

⁸⁰ Srov. HOLAŇOVÁ, M., KONČEKOVÁ KVARDOVÁ, K., SCHYSTALOVÁ, V. *Sociální politika I: studijní opora pro kombinovanou formu studia*. s. 93.

⁸¹ Srov. ŠEVČÍKOVÁ, V. *Sociokulturní a hudebně výchovná specifika romské minority v kontextu doby*. s. 45-50.

3.4.3 Alternativní (nová?) religiozita romské minority

Dnes nalézáme jen malé množství zdrojů, které by vypovídali o současném stavu religiozity Romů na našem území.

Raichlová uvádí, že „Většina odborníků se shodne na tom, že Romové nejčastěji oficiálně přebírají náboženství společnosti, ve které žijí.“ U Romů dochází ke splývání prvků náboženských tradic s Romskými rituály a jejich lidovou magií. Pro Roma má například křest stejnou důležitost, jako prevence uřknutí narozeného dítěte.⁸²

Podobně i Horváthová uvádí synkretismus romské minority jako jejich nezaměnitelné specifikum. Jako součást běžného života zmiňuje především léčitelské rituály. Zásadní při magických rituálech je to, zda nemoc je původem z uhranutí jinou osobou.⁸³

Příkladem prolínání náboženských prvků a romské magie je například rituál přísahy u kříže. Nevěrná žena se před Bohem očistí při nočním rituálu u kříže za pomoci duchů.⁸⁴

Velmi významné jsou pro Romy pohřební tradice. Magické praktiky a rituály se prolínají i do obřadů pohřbívání a vyprovázení mrtvých. Romové věří v posmrtný život a obávají se návratu mrtvého, což má podle nich zlý vliv na živé. Nerozlišují důvod návratu, vždy je to pro ně negativum. Pro ochranu je například rakev omotána řetězem, nebo mrtvý do rakve dostane vše, co by mohl potřebovat, aby se zamezilo jeho návratu mezi živé. Přesto Romové odstraňují všechny věci zemřelého až po třech dnech, kdyby se přece jen mrtvý pro něco vrátil. Své zemřelé nazývají mulo, považují je za zlé demony a mají z nich strach. Po pohřbu rodina očekává, že se zemřelý přijde rozloučit. Obvykle ho očekávají třetí den, ale může přijít i po týdnu či měsíci. Příprava na návštěvu zesnulého je rituál, pro mrtvého připravují věci, které měl rád, včetně jídla a pití. Věří, že po pohřbu a jejich návštěvách v noci, je před nimi ochrání světlo, a tak nechávají v domácnosti několik dní svítit. Mulo je silnou kulturní tradicí Romů. Přestože má mulo i pozitivní funkce, jako je odvedení mrtvého nebo informování člena rodiny o blížícím se neštěstí či smrti, u Romů převládá strach, protože mulo je chodí hlavně strašit a vyčítat. Pokud jsou návštěvy

⁸² Srov. RAICHOVÁ, I. *Romové a náboženství*. s. 66.

⁸³ Srov. HORVÁTHOVÁ, E. *Cigáni na Slovensku: historicko-etnografický náčrt*.

⁸⁴ Srov. DAVIDOVÁ, E. Lidové náboženství trebišovských Cikánů-Romů koncem padesátých let 20. století, před rozpadem jejich tradiční komunity. *Slovenský národopis*.

mrtvých dlouhodobé, Romové si obydlí nechávají vysvětit farářem. Živým se mulo může zjevit v různé formě: ve formě zjevení ve své původní podobě, může se zjevit ve snu, dá živým nějaké znamení nebo na sebe vezme podobu nějakého zvířete, nejčastěji ptáka. Po návštěvě mulo ve snu hledají Romové na těle modřinky nebo otisky na kůži. Stejně jako po pohřbení mrtvého, tak i po návštěvě mulo, zapalují očistný oheň, nejčastěji svíčku. Setkáváme se i s přesvědčením některých Romek, že mrtvý rodič se převtělil do jejich narozeného dítěte, protože po porodu je mulo přestal navštěvovat.⁸⁵

⁸⁵ HRDLIČKOVÁ, L., Smrt a pohřeb u Romů. *Dingir*.

4. Výzkumná část

První část práce poskytuje teoretický výklad pojmů týkajících se problematiky ústavní výchovy, definuje pojmy sociální práce, sociální pracovník a věnuje se tématu spirituality a spirituálního posouzení.

Druhá část, na základě empirického výzkumu, popisuje skutečnosti konstruktů spirituality nezletilých matek a předkládá tak možnost porovnání teorie s realitou. Prostřednictvím dvou případových studií dovolí nahlédnout do hloubky zkoumaného fenoménu. Druhá část práce poskytuje i pohled na otázku možností spirituálního posouzení v sociální práci se specifickou cílovou skupinou.

4.1 Metodologie

4.1.1 Výzkumná metoda, sběr dat a výběrový soubor

Pro práci je zvolena kvalitativní strategie s designem osobní případové studie. Studie se snaží využít takzvané triangulace získávání dat, kdy je využita kombinace různých technik sběru dat z různých zdrojů: analýza dokumentace, rozhovor polostrukturovaný i narativní, dále dotazování a nestandardizované pozorování. Pro fixaci dat bude použit audiozáznam.⁸⁶ Účelem rozhovorů je, dle Žižlavského, umožnění nahlédnutí do perspektivy jiného člověka se zjištěním toho, co si myslí.⁸⁷

Sběr dat pro výzkumnou práci trval od ledna 2022 do ledna 2023. V rámci kvalitativního výzkumu byl sběr dat proveden na základě záměrného výběru informantek. Výběr odpovídá zadaným kritériím pro téma výzkumu. Byly osloveny nezletilé romské matky s nařízenou ústavní výchovou v prostředí konkrétního zařízení, kde o své dítě pečují. To by mělo zaručovat nejvhodnější přirozené podmínky pro porozumění a vytvoření co nejkomplexnějšího obrazu zkoumaného fenoménu. Plánovat rozhovory týkající se obecně spirituality nezletilých romských matek bylo náročné, překážkou často byla nepřítomnost několika dívek v zařízení z důvodu opuštění výchovného programu. Pro zprostředkování hlubšího náhledu do problematiky jsem prostřednictvím případové studie podrobně popsala situaci dvou nezletilých matek v zařízení pro výkon ústavní výchovy.

⁸⁶ Srov. REICHEL, J. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*.

⁸⁷ Srov. ŽIŽLAVSKÝ, M. *Metodologie pro sociální politiku a sociální práci*.

Nesnažila jsem se o získání informací pomocí standardizovaných dotazníků, ale vzhledem k úzké specifičnosti cílové skupiny jsem se snažila o co nejpřirozenější sdělení potřebných informací od dívek a využila metodu rozhovoru a dívky nechala vyprávět. Během výzkumného šetření jsem u dívek zaznamenala některé spirituální konflikty, které bych zařadila podle Pargamenta a Exlineové do skupiny nadpřirozených konfliktů, týkajících se zlých sil. Je to téma, které je dívkám nepříjemné, věří, že pokud o „tom“ budou hovořit, přivolají na sebe nebo na dítě něco zlého.

V textu výzkumné práce vkládám přímé citace z rozhovorů s dívkami pro autentičnost a zprostředkování specifického vyjadřování dívek.

4.1.2 Cíl výzkumu

Cílem výzkumné práce je popsání reality praxe sociální práce v oblasti spirituálního posouzení s nezletilými matkami v zařízení pro výkon ústavní výchovy.

4.1.3 Etické hledisko výzkumu

Každý výzkum má svá etická pravidla pro zachování soukromí a zajištění anonymity jednotlivých účastníků výzkumu. Každá oslovená informantka byla předem seznámena s účelem získání dat z rozhovorů, bylo jí předem oznámeno, že účast je dobrovolná, a že kdykoliv může spolupráci ukončit. Pokud informantka projeví zájem o výsledky výzkumu, budou jí poskytnuty v takové formě, aby nebyla porušena anonymita ostatních informantek. Audiozáznamy rozhovorů byly uchovány po dobu nezbytně nutnou, poté znehodnoceny.

Veškerá získaná data, byla zpracována v souladu s nařízením Evropského parlamentu a Rady EU 2016/679 ze dne 27. dubna 2016 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů a o zrušení směrnice 95/46/ES.

Jistým rizikem výzkumu může být:

- pravdivost výpovědí v rozhovorech. vzhledem k osobnostním charakteristikám dívek

- skutečnost, že ač v roli výzkumníka, dívkami jsem vnímána jako autorita, protože s nimi pracuji, a tudíž nemusí být v rozhovorech zcela svobodné, jak by se zdálo.

4.2 Charakteristika zařízení

Konkrétním zařízením, kde byla výzkumná práce realizována je výchovný ústav, středisko výchovné péče, střední škola a školní jídelna se specializací pro nezletilé matky a jejich děti. Zařízení je příspěvkovou organizací s právní subjektivitou. Je zřizováno a přímo řízeno MŠMT ČR. V čele zařízení stojí ředitel organizace. Cílovou skupinou zařízení jsou dívky od 15 do 18 let, ve výjimečných případech od 12 let, těhotné a nezletilé matky a jejich nezletilé děti. Jsou zde umístěny dívky s poruchami chování, kterým byla soudem nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova, případně soudem nařízeno předběžné opatření.

Poruchy chování Vágnerová definuje jako různé odchylky v oblasti socializace, kdy dítě nerespektuje běžné normy chování, odpovídající jeho rozumovým schopnostem a věku, odmítá je přijmout a řídit se jimi, přestože tyto normy chápe. Dítě nedokáže udržet sociální vazby, svým chováním narušuje práva ostatních lidí, může být i agresivní.⁸⁸

Prioritní výchovná a mimoškolní činnost v zařízení je zajišťována pedagogickými pracovníky podle §18, z. č. 109/2002)⁸⁹. V zařízení pracuje i sociální pracovník, etoped, psycholog. Vzdělávání zajišťují učitelé všeobecných a odborných předmětů a učitelé odborného výcviku (praktického vyučování). Provoz střediska výchovné péče je zajištěn speciálním pedagogem a psychologem. Péči o matky a děti po stránce zdravotní zajišťují zdravotní sestry a pomocný zdravotní pracovník. Správné stravování zajišťuje nutriční terapeut. Provoz výchovného ústavu dále personálně zajišťuje: ředitel, administrativní a spisová pracovnice, rozpočtářka, účetní, kuchaři, školníci a uklízečka. Zařízení funguje v nepřetržitém provozu. V pracovní dny fungují všechny složky organizace. O víkendů funguje stravovací provoz a výchovný úsek. V případě nutnosti jsou k dispozici pracovníci z úseku zdravotního a pohotovost některého ze zaměstnanců vedení. Kapacita výchovného

⁸⁸ VÁGNEROVÁ M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. s.274

⁸⁹ Zákon č. 109/2002 Sb. *Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů* [online].

ústavu je 48 dívek, těhotných, matek. Základní organizační jednotkou je výchovná skupina, ve které je maximálně 8 dívek. Zařízení se snaží suplovat rodinné prostředí, proto i uspořádání a vybavení jednotlivých výchovných skupin napodobuje rodinnou buňku.

V zařízení dívky, nezletilé matky, dostávají pomoc a podporu nejen materiální ale především odbornou (péčí pedagogů, zdravotních sester, sociálních pracovníků a ostatních odborných pracovníků). Zařízení podporuje rozvoj mateřství, citový rozvoj dívek, snaží se o podporu sebedůvěry, pokud je to možné, snaží se i o zmírnění a odstranění příčin a důsledků poruch chování, v nejlepším případě předcházet jejich vzniku a rozvoji. Cílem je zabezpečit co nejlepší podmínky pro přípravu na mateřství, péči a vývoj dítěte i nezletilé matky. Vzhledem ke skutečnosti, že dívky neměly potřebný vzor a nebyly seznámeny životní zkušeností se způsobem péče o dítě ze své rodiny a prostředí dětských domovů toto nemůže zprostředkovat, je u těchto dívek nutné tyto znalosti a návyky vybudovat.

Sociální pracovníce ve spolupráci s OSPOD a vychovateli zařízení odpovídají za hladký přechod do dospělého života, měli by s dívkami nastavit plán, který podporuje přechod do samostatného života. Týká se organizace dne, vzdělání, zaměstnání, ubytování, správy financí, popř. finanční podpory. Sociální pracovníci by po celou dobu pobytu dívky v zařízení měli systematicky pracovat i s finanční gramotností dívky. Dívka by měla znát náležitosti týkající se svých příjmů a výdajů (porodné, rodičovský příspěvek, sirotčí důchod, úhrada pobytu v zařízení, kapesné) tak, aby se při odchodu ze zařízení orientovala ve svých financích, měla reálnou představu o nákladovosti života, měla přehled o svých nárocích v oblasti sociálních dávek, ale i povinnostech. V případě, že dívka po opuštění VÚ nemá rodinné zázemí, nabízí a pomáhá sociální pracovníce s dalším ubytováním (azylový dům, domy na půl cesty, ubytovny) a s pracovním uplatněním. Dle posouzení skutečné potřeby dívky jí lze poskytnout věcnou pomoc nebo jednorázový peněžitý příspěvek do výše 25 000,-Kč. Ve spolupráci s OSPOD lze dívce poskytnout poradenskou pomoc při řešení tíživých životních situací i po opuštění zařízení.

Se souhlasem OSPOD jsou matkám s dětmi umožněny návštěvy v rodině, pokud je tento pobyt pro dítě bezpečný. Rodičům, rodině dívky i otci dítěte jsou umožněny návštěvy v zařízení. Pokud dívka nemá uděleno výchovné opatření, jsou jí umožňovány samostatné vycházky, za odměnu i samostatné výlety. V případě podezření zneužití návykové látky je možné testování pouze nařizením ředitele zařízení. Dívky mají neomezenou možnost

používání osobních mobilních telefonů v době osobního volna, telefony mají u sebe po celou dobu pobytu v zařízení. Pokud nevlastní mobilní telefon, je dívce hovor s rodinou umožněn na náklady zařízení. Zařízení pravidelně navštěvuje státní zástupce, kdy děvčata mají možnost rozhovoru.

Zařízení vytváří i podmínky pro účast dívek na náboženské výchově, na náboženských obřadech, popřípadě na dodržování náboženských zvyklostí, a to podle zájmu dívek a s ohledem na předchozí rodinnou výchovu.

Činnost zařízení je vymezena zákonem číslo 109/2002 Sb.⁹⁰, Zákonem o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, v platném znění, Vyhláškou č. 438/2006 Sb.⁹¹, kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní a ochranné výchovy ve školských zařízeních, v platném znění, dále pak zákony, vyhláškami, pokyny platnými v ČR.

4.3 Typické znaky nezletilých matek v zařízení

Na tomto místě uvedeme zjištěné typické znaky nezletilých matek v zařízení, ve kterém byl výzkum prováděn. Data jsem čerpala z osobní dokumentace dívek, z pozorování a z textové brožurky zařízení.⁹²

Dívky, přicházející do zařízení, mají zkušenosti s násilím, které má mnoho podob. Je to násilí páchané v rodině i mimo ni. V raném věku byly neojediněle opuštěny rodiči. Mnohé vyrůstaly v dětských domovech, a proto se v budoucnu většina z nich nebude moci opřít ani spolehnout na pomoc rodičů či jiných členů rodiny. Vyplývá z toho komplikované pojetí vlastní rodičovské role, do které jsou postaveny. Dívky byly sexuálně zneužívány, vystaveny užívání alkoholu a drog, v prostředí bez intelektuálních podnětů, kde nebyla dodržována a respektována pravidla a normy společnosti. Většina dívek má osobní zkušenost s užíváním drog. Některé podstoupily v minulosti léčbu. Přestože se samy

⁹⁰ Zákon č. 109/2002 Sb. Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů [online].

⁹¹ Vyhláška č. 438/2006 Sb. [online].

⁹² FRANČLOVÁ, M. a kol.: *Profil dívky umístěné v zařízení*.

potýkají se závislostí na návykové látce, lidmi, kteří užívají, opovrhují. Odsuzují a opovrhují i prostituujícími dívkami, ač samy mají s prostitucí zkušenost a mnohé ji opakují.

Mají zkušenosti s chudobou, kterou provázelo časté stěhování a bydlení v nevyhovujících podmínkách, hladovění, nevlastnění osobních věcí běžné potřeby jako je oblečení, nádobí, nábytek. Dívky si nyní v zařízení neváží elektroniky, nábytku, věcí běžné potřeby, které mají k dispozici. Neměli doposud vzory, od kterých by se tomu naučily. Věci, které kdy měly se v rodinách vyměňovali za jiné, málokdy bylo něco opravdu jejich. K věcem a zařízení si nevytvářejí vztah. Smysl pro nadsázku a humor mají téměř všechny dívky. Rády tancují a zpívají. Mnohdy dívky nemají osvojeny hygienické návyky, nepečují o sebe, zájem v oblasti péče o svůj zevnějšek je nárazový. Otázka zdravého způsobu života a zdravé výživy těhotné a kojence je příliš nezajímá.

Ze sociálního pohledu se projevují jako emočně ploché. Ve velké míře je u nich pozorována emoční labilita, která se projevuje častým střídáním nálad, nachází se střídavě ve stavu euforie, paniky, strachu, depresivního ladění, pohody a apatie. Neovládají své emoce regulovat. Dívky nemají dostatek zkušeností s trvalostí bezpečného, pozitivního emočního vztahu. Obecně jsou ve vztahu orientovány na okamžitý prospěch, užitek, chovají se účelově. Neznají pojmy jako úcta, respekt, tolerance. Jejich vztahy bývají vášnivé a intenzivní, ale krátkodobé, přelévající se mnohdy do nenávisti. Ve vztahu s muži přijímají podřízenou roli, kterou často doprovází ponižování, nadávky, fyzické násilí, což je jimi vnímáno jako norma.

Dívky jsou silně orientovány na okamžité uspokojení potřeb. Nedokážou překonávat překážky, vyvinout úsilí, odložit okamžité uspokojení s vědomím kvalitnějšího pozdějšího prospěchu. Dospělé autority vnímají odlišně. Pokud jsou v situaci, kdy vnímají zájem jako vřelý a nehodnotící, bývají dobrými společníci, které jsou otevřené a spolupracují. Pokud požadavky autority nejsou v jejich zájmu, reagují slovní agresí, odmítáním. Za neuspokojení jakékoli potřeby dávají vinu autoritě nebo ostatním dívkám, nevidí souvislost s vlastním nevhodným chováním, nedokážou vyvodit důsledky a nezajímají je následky. V důsledku psychické nebo tělesné nepohody je u dívek častý stav, kdy je v popředí neúčelná, nadměrná psychomotorická aktivita. Pozorovanými projevy je

pohybový neklid často spojený s úzkostí, zvýšená reaktivita na jakékoliv zevní podněty, neporozumění situaci. Toto chování je u dívek nepředvídatelné a často vyústí do agresivity.

Z hlediska rozumových schopností, poznávání a poznání lze na základě pozorování a studia dokumentace konstatovat, že většina dívek má intelekt v pásmu podprůměru, nebo lehké mentální retardace. Často je to důsledek nepodnětného prostředí a školní zanedbanosti. Velké množství dívek má omezenou slovní zásobu, některým běžným slovům hlouběji nerozumí. Dívky komplikovaně pronikají do souvislostí. Jejich představa o budoucnosti je vázána na zkušenost z minulosti, nejsou schopny opustit současnost. Fantazii mají chudou. Většina dívek má velmi slabou čtenářskou úroveň. Naopak v matematických úkonech, založených na mechanickém osvojení jako je násobilka, sčítání a odčítání do stovky, podávají dobré výkony. Pozornost je u dívek velmi oslabená, udrží ji v řádu několika minut. Poté jsou unavené, motoricky neklidné. Myšlení dívek vykazuje některá specifika: zpomalené myšlení, zhoršené abstraktní myšlení, ulpívavé myšlení, pomalé vybavení představ, chudý projev. Pokud mají vyvinout intelektuální úsilí, chtějí se tomu vyhnout, uniknout. Před intelektuální činností upřednostňují činnost praktickou.

Spravedlnost pojmají specificky, nedokážou problematiku vidět v širších souvislostech, posuzují ji pouze ze svého úhlu pohledu. Jejich hodnoty a postoje jsou živelné. Morální usuzování je orientováno na vyhnutí se trestu, případně na získání odměny. Dívky mají některá svá pravidla, která mezi sebou v kolektivu dodržují. Citlivé jsou na příkoří k malým dětem, svým i ostatních dívek, razantně tuto skutečnost odsuzují.

U dívek je často diagnostikována porucha pozornosti s hyperaktivitou (dále ADHD) a různé psychiatrické diagnózy s patologickými projevy, jako je například sebepoškozování, stavy úzkosti, neadekvátní reakce, noční pomočování a jiné.

4.4 Spiritualita nezletilých matek v zařízení

Duchovní svět Romů je velice bohatý. Je zajímavé, že Romové nemají žádné duchovní písemnosti, které by zaznamenali jejich kulturu, všechny informace si předávali ústní formou. Nepoužívají žádné magické knihy ani literaturu. V praxi sociální práce v zařízení pro nezletilé matky s nařízenou ústavní výchovou se setkáváme se střetem praktik romské magie, rituálů s hlubokou kulturní tradicí a současnými požadavky majoritní společnosti. Je zajímavé vnímat, pozorovat, uvědomovat si, jak tyto střety zvládají. Mnohdy se

setkáváme s nepochopením ze strany pracovníků, což pramení z povrchní znalosti kulturních tradic dívek.

Prostřednictvím rozhovorů jsem se snažila zjistit podobu osobní spirituality nezletilých romských dívek matek a pochopit, jaký význam může mít v otázce posouzení situace dívek v práci sociálního pracovníka, který je postaven před otázkou, zda je individuální konstrukce spirituality pomocí nebo naopak překážkou v procesu zvládnutí řešení obtížné situace dívky. Bezprostředně před každým rozhovorem jsem opakovaně dívky ujistila, že samotný rozhovor nemá pro ně žádné následky. U dívek lze pozorovat, že svou spiritualitu neumí uchopit, je zmatená, někdy negativní. To se pak stává překážkou v procesu řešení jejich obtížných životních situací. Necítí se být příslušníky konkrétního náboženství, ale znají a dodržují některé náboženské praktiky, které se naučily v rodině od starších členů. V rodinách je ale zároveň využíváno prvků alternativní religiozity. Jde zejména o praktiky věštkyň, léčitelů, věří v zázračnou moc předmětů, zaříkávání i ve zlé síly. Nejenže tento přístup může být překážkou v procesu řešení stávající nepříznivé životní situace, ale díky finančnímu zatížení, plynoucí z úhrady uvedených praktik, může problémy prohlubovat a zhoršovat.

Spiritualitu u nezletilých dívek matek v zařízení lze chápat jako způsob, kterým žijí. Spiritualita prostupuje celou jejich bytostí, dotýká se každodenní reality, kdy do běžných každodenních činností, jako je jídlo, spánek, péče o dítě, učení, zábava, práce, prostupují vnitřní myšlenky a otázky typu: Kdo jsem? Co je v mém životě důležité? Jaký smysl má můj život? *„No, víte, je to takový to, že něco myslíte, ale vlastně ani nevíte, jak to říct, je to uvnitř. Někdy to šimrá jakoby. A někdy to bolí. Jako by vás někdo dusil, držel za hrdlo. To je určitě něco, co přineslo mulo. Je vám zle a bojíte se.“* U dívek je potlačována přirozená touha po prožitku něčeho, co je přesahuje. Popisují pocity, že jim něco chybí, mají touhu po něčem neznámém. Neumí to však vyjádřit, pojmenovat. Mluví o tom jako o něčem vzrušujícím, co je přitahuje, ale zároveň je nedosažitelné. *„Cítím, že jsem jakoby zamilovaná, takový strašně velký štěstí, nevím proč...Pak se to najednou votočí a jsem nešťastná, chci udělat něco zlého...Pani, ale já za to ale nemůžu, to je něco ve mně...“*. Někdy se bojí. Často tyto přesažné pocity spojují s jejich romskou magií, nadpřirozenem a rituály, říkají, že jim to pomáhá to „něco“ pochopit. Pokud se jim nedaří, věří, že ono nadpřirozeno je aktérem zlých skutků. *„Vona to na mě poslala, chce, abych trpěla.“* Cítí strach o tom běžně mluvit z obavy výsměchu ostatních, i když si uvnitř myslí, že i ostatní

tyto pocity mají. „*Nikdo z nich tady, to nepřízná, ale všechny to tak mají, Jen se boje, jako já, vo tom mluvit. A nejvíc se bojeji vo dítě.*“

Ke spiritualitě dívek neodmyslitelně patří jejich víra v romskou magii, uctívají některé rituály, věří v nadpřirozené bytosti i zlé síly. Jejich způsob spirituality a víra ovlivňuje jejich chování. Pochopí-li sociální pracovník v zařízení tyto spojitosti, může snadněji nalézat způsob vhodného řešení životních situací dívek.

„*Nekoukejte se na mě, jak jim.*“ Časté přání dívek při jídle. Věří na uhrnutí, když se na ně, nebo na dítě, někdo dívá při jídle. Říkají tomu „zoči“ a za příznaky považují: bolest břicha, nevolnost a zvracení, pokud k tomu nemají horečku. Nevolnosti s horečkou jsou brány jako nemoc. Říkají, že si tento stav umí vyléčit rozmasírováním kůstek prstů na ruce. „*Zoči není nic vážnýho. Je to nepříjemný, to jo. A hlavně, když to má dítě, může to bejt pro něj nebezpečný, protože se pořádně nenají.*“

Dívky uvádějí, že některé rituály se dodržují kvůli starším členům rodiny z úcty k nim, ale na některé rituály samy věří a budou je provádět i do budoucna. „*Bába mě vždycky nutí, když přijedu domu, abych se hned vykoukala. Prej, ať nezatáhnu špinu do domu. Pani, to nemyslí špinu tu špinavou, ale špinu z lidí...Dřív jsem vodmlouvala, ale to musíte doma dělat, co řeknou starý. Ted' už tomu věřim a du sama.*“ Vysvětlují, že některou magii a rituály může dělat každý a některou může dělat jen někdo. Z vyprávění dívek je zřejmé, že magické praktiky často používají v rodinách k řešení různých problémů a za vznikem problému vidí magii vůči nim od někoho jiného. Vlivem tohoto přístupu dochází v zařízení mezi dívkami k mnoha sporům, hádkám a napadání.

Věří, že narozené nepokřtěné dítě ochrání před uhrnutím červená stužka zavázaná na uzlu okolo ručičky. „*Tady mi zdrávky řeknou, že nic vázat nemám, že dítěti uškrtím ruku, ale přece si nepřivolám něštěstí na dítě. Je to moje dítě.*“ Matka, která porodila by neměla doma vařit jídlo, protože by bylo zkažené, nedobré. „*Dá se s holkama domluvit, většina to z domova taky ví, že po porodu nemá vařit, dyk by se to nedalo žrát. A vychovatelky většinou nic neříkají, když holky po porodu nejdou k plotně.*“ Bytost, které říkají stryga, může odnést nepokřtěné dítě. Dívky vyprávějí i o bytosti, před kterou se dítě v rodině musí chránit jiným jménem, aby ho neodnesla, nebo mu neškodila. „*Dyž přijedu domu, bába malýmu neříká jeho ménem, má pro něj jiný méno, říká, aby na něj nepřišlo*

nic zlýho. Ale my mladý už tohle neděláme. Nevadí mi, že to bába dělá.“ Čokáni je čarodějka, která dokáže člověka vyléčit, ale také přivolat nemoc i přivodit smrt.

Magii se v romské společnosti tradičně věnovaly staré ženy, které dodnes mají úctu mladých žen. Dívky v zařízení často oslovují svá narozená děvčátka „stará ženo“, je to pro ně projev obdivu a úcty ke svému dítěti. Tyto ženy uřknutím dokázaly člověka přivést do neštěstí či nemoci. Prováděly i „bílou magii“, pomocí které uzdravovaly, pomáhaly či ochraňovaly. Některé dívky říkají, že když k nim do domu přijde sociální pracovnice na kontrolu rodiny, po jejím odchodu babička očišťuje pokoj vykuřováním. *„Bába pálí nějakou větvíčku, pěkně to smrdí. Ale prej to pomáhá, že jako nebudeme mít doma nic špatnýho.“*

Velký význam přikládají magii slova. Kletba je u dívek častý pojem, který má váhu, přestože dnes berou vyslovenou kletbu spíš jako zostuzení, urážku ve společnosti ostatních lidí. Věří na prokletí, uřknutí, ale i přání, prosby i přísahy. Při magických praktikách mají svou úlohu i gesta a pohyby. Dívky mají v oblíbě věštění. Nejrozšířenější je hádání z ruky a věštění z karet. *„To nemůže dělat jen tak někdo. To musíte mít v sobě. Bába to umí, chodějí za ní ženský. I gádžovky.“* Tyto praktiky dívky nespojují se zlou magií, protože, jak říkají *„...mi to pomůže...“* Nejčastěji je zajímá otázka lásky, zda je partner nepodvádí, kdo je miluje, zda je čeká velká láska. Při jejich vyprávění vychází najevo, že téměř v každé rodině je babička nebo teta, která umí z karet hádat. Některé ženy umí hádat z kávové sedliny nebo z ruky. Dívky přikládají význam i mateřským znaménkům. Podle nich ukazuje znaménko povahu člověka, nebo mohou ukázat budoucnost. Tmavé znaménko má větší význam. Například čarodějníci poznají podle výrazné píhy na prstu ruky.

Milostná magie je pro dívky jedna z nejoblíbenějších. Přiznávají, že mnoho neumí, protože když to dělala někdy babička pro některou z žen v rodině nebo ve vsi, ještě je to nezajímalo. Teď by to chtěly umět, protože to funguje. *„Trošku to zkouším, ale jen něco, co nemůže bejt pro mě špatný, škodlivý. Aby nevadilo, že se to nepovedlo. Bába ta to uměla, ale já se to nenaučila.“* V oblasti milostné magie platilo, že pokud dívka chtěla získat lásku muže, dala mu do jídla své vlasy. *„Vlasy nedávám. To je blbý, na to přijde. Vim to jinak. Ale to neřeknu. Pak by to nefungovalo.“* Je těžké posoudit, zda dívky opravdu znají postupy a formule magických rituálů, které používaly už jejich babičky.

Velký význam mají pro dívky rituály vztahující se k úmrtí a pohřbívání někoho z rodiny. Mulo je přízrak mrtvého, který se zjevuje, aby si vyrovnal účty, nebo aby své blízké varoval před hrozícím nebezpečím. Dívky se bojí, že nedodržením rituálů si mulo pošlou proti sobě. Nezřídka na základě nepochopení těchto spirituálních potřeb dívek vznikají nedorozumění a konflikty mezi dívkami a pracovníky v zařízení, kdy se dívky dožadují přítomnosti v rodině nebo praktik rituálů. „*Já tu svíčku ale zapálit musím. Nebo přijde mulo a něco zlého na mě, nebo dítě, přinese.*“ „*Chci být sama na pokoji, teď nic dělat nepudu.*“

Některé dívky neznají souvislosti a důvody praktikování určitého rituálu, přesto ho dodržují. „*Dělala to moje bába, dělá to máma, tak já to taky budu dělat.*“

4.5 Případové studie

4.5.1 Sára

Během rozhovorů je sdílná, komunikuje nenuceně, nevydrží dlouhé dotazování, raději vypráví příběhy.

Úvod

Nezletilá šestnáctiletá Sára nyní žije se svým synem v zařízení ústavní výchovy. Do rodiny odjíždí na dovolenky, ze kterých se vrací v pořádku. Vzhledem k předcházejícím problémům je potřeba nalezení nových možností pro její samostatný život mimo zařízení, které s dovršením zletilosti opustí. Mezi možná rizika je nutno zahrnout: užití návykové látky, nerespektování autorit a tím pádem selhání podpory ze strany rodiny, nezvládání rodičovských kompetencí v péči o syna, ohrožení jeho zdraví, selhání v dodržování pravidel a norem a následná kriminalita. Sára nemá dokončenou povinnou školní docházku, o další vzdělávání nemá zájem.

Rodinná anamnéza:

Biologický otec neznámý, biologická matka uživatelka návykových látek. Po narození byla umístěna v kojeneckém ústavu, v jednom roce byla adoptována. Adoptivní rodiče se rozhodli pro společnou adopci, protože matka nemohla otěhotnět. V době adopce bylo matce 45 let, otci 41 let. Adoptivní matka porodila jako nezletilá jedno dítě, které bylo

dáno po porodu k adopci. Otec má dva syny z předešlého vztahu, kteří v době adopce byli zletilí a s rodinou se nestýkají. Vyrůstala jako jedináček. Před třemi lety se rodiče rozvedli. Důvodem byl otcův alkoholismus a nepřispívání na chod rodiny. Sára svěřena do péče matky. Otec nadále žije s matkou ve společné domácnosti, je v invalidním důchodu. Oběma rodiči byla Sára milována. V rodině se vyskytovalo domácí násilí ze strany otce, když byl pod vlivem alkoholu. V rodině není diagnostikováno sexuální zneužívání. Rodina je věřící. Výchova hyperprotektivní. Otec se výchovně nezapojuje, pokud matka vyžaduje pravidla, otec se Sáru zastává, omlouvá ji. V době umístění v zařízeních ústavní výchovy matka se zařízením vždy spolupracovala, pravidelně Sáru kontaktovala, navštěvovala ji, odvážela Sáru na víkendové dovolenky, ze kterých se vracela v pořádku, někdy se zpožděním.

Osobní anamnéza dítěte:

Biologická matka uživatelka návykových látek, přesto se Sára narodila jako zdravé dítě. Alergie nemá. Žádnou operaci nepodstoupila. Jako dítě prodělala běžná onemocnění, bez úrazu. Psychomotorický vývoj v normě, řečovou vadu nemá. Rozvoj a upevňování hygienických a stravovacích návyků v normě.

Mateřskou školu navštěvovala od 3 let, do školy nastoupila v 7 letech. Na docházku v mateřské škole se adaptovala bez komplikací. Problémy začaly nástupem do základní školy. Časté vyrušování, neplnění povinností. V 8 letech diagnostikována dysgrafie a dysortografie. Školní neúspěch z důvodu dysgrafie a dysortografie, které nebyly školou kompenzovány.

Z důvodu užívání návykových látek opakované dobrovolné detoxifikační pobyty, hodnoceny jako neúspěšné. V současné době medikována, v péči pedopsychiatra. Úroveň intelektu v pásmu podprůměru s vyrovnanou složkou verbální i neverbální. Osobnost nezralá. Oslabené volní vlastnosti. Snížená frustrační tolerance.

Po zjištění, že je adoptovaná, se problémy stupňovaly. Docházku do školy bojkotovala, prospěch zhoršený natolik, že pátou třídu opakovala. Sára přestala respektovat matku, chodila za školu, navázala na závadnou partu, kde začala experimentovat s návykovými látkami. Aby měla na drogy, dopouštěla se krádeží. Vyšetřováno Policií České republiky (dále PČR), pro nízký věk nezletilé odloženo. Situaci komplikoval nejednotný výchovný přístup rodičů.

Ve 13 letech byla Sára umístěna do diagnostického ústavu (dále DÚ) na diagnostický pobyt, odtud přemístěna do dětského domova se školou (dále DDŠ). Zde opakovaně porušovala vnitřní řád a pravidla zařízení, nespolupracovala, opakovaně opustila výchovný program, užívala návykové látky, byla účastná na plánování a realizaci útěku ze zařízení, jehož součástí byla agrese vůči vychovatelce a žhářství. Na základě toho byla následně přemístěna do jiného DDŠ, na oddělení pro děti vyžadující soustavnou intenzivní péči. Po dlouhodobém opuštění výchovného programu byla přemístěna do jiného DDŠ.

Změny prostředí a adaptaci v novém zařízení zvládala s problémy. Zpočátku odmítala respektovat režim, dostávala se do konfliktních situací s dospělými i dětmi, stavěla se do opozice. Postupně se začleňovala do kolektivu, kde vždy vyhledávala spojení silnějších dívek, snažila se o vůdčí roli v kolektivu.

Po návratu z posledního útěku byla zjištěna gravidita. Proto byla přemístěna do zařízení pro výkon ústavní výchovy se zaměřením na nezletilé matky a jejich děti. Vzhledem k tomu, že již prošla několika výchovnými zařízeními a je velmi dobře seznámena s jejich chodem a pravidly, adaptace proběhla rychle. Bezprostředně po příchodu do zařízení se zorientovala v hierarchii, vztazích, dominanci a vlivu dívek, od počátku inklinovala k dívkám dominantním, se sklony k porušování pravidel a s tendencí nerespektovat autority.

Osobní spiritualita

Sára je věřící. Uvádí, že když je doma, matka s tetou chodí v neděli do kostela, jí nikdo nenutí chodit. Sára se modlí každý večer před spaním, říká, že hlavně proto, aby byl syn v pořádku. Uznává a věří na romskou magii i rituály. *„To, kdyby nebylo, sme špatná rodina. To se musí.“* Proti uhrnutí uvázala synovi červenou stužku na zápěstí. Mluví o očistě prostor vykuřováním. Sára ve svých věcech schovává svatý obrázek a když se malý narodil, dala mu Sářina matka do zavínovačky růženec. *„Když sem byla u soudu, vim, jak se dělá uhrnutí a aby vám to vyšlo, jak chcete. Ale nepovim to.“* Sára ale nevydrží a povídá dále: *„Soudili, jesli puđu do past'áku nebo ne. Máma šla před soud a tam řekla slova... víte, to ale fakt říkat nebudu... říkáte to dokola a silně mačkáte v ruce hlínu s kytkama. Víte, nějaký bylinky, nebo co. Ale máma mačkala málo. Tak to nevyšlo.“*

Na otázky, jak si představuje a plánuje život po odchodu ze zařízení, co je pro ni důležité, co chce změnit, nejprve prohlásí, že ji to nezajímá. Obratem ale sděluje, že má jasnou představu budoucnosti: bude bydlet u matky, další dítě už nechce. Možná bude bez partnera. Chce chodit do práce, aby měla na věci, které si chce koupit.

Současný stav

Důsledkem protektivní výchovy nemá Sára nastaveny dostatečné hranice v chování. Sára je sebestředná, suverénní, je zvyklá jednat účelově. Ovládací schopnosti potlačí, pokud není vyhověno jejím požadavkům a neděje se podle jejího přání. Sklouzává k emočně prudké reakci, vulgaritám a aroganci. Je zaměřena na sebe a svůj prospěch, je neempatická. Pokud se jí něco nepodaří, viní ostatní. Má naučené manipulativní chování, často se chová účelově. Volní vlastnosti lze hodnotit jako slabé. V projevu je spontánní, dokáže se prosadit.

Po porodu syna došlo u Sáry ke zjemnění chování. Její způsob řešení každodenních situací je hodnocen dospělými jako drzost, překračování sociální normy. V konfliktech s ostatními dívkami v zařízení, mnohdy i dospělými, bývá vulgární, agresivní, neústupná, s jednoznačným překračováním společenských norem. Ve vzrůstající zátěži agresivita a vulgarita narůstá. Ovšem dokáže být spolupracující, projevuje snahu o plnění doporučení přicházejících ze strany vychovatelů i zdravotního personálu. Nevhodné chování mnohdy reflektuje, dokáže se omluvit. Autoritu respektuje výběrově. V kolektivu dívek není družná, nemá stálou kamarádku. Hluboké emoční pouto má ke své adoptivní matce, plně jí důvěřuje, je pro ni vztahová bytost, ke které se upíná. K matce jezdí pravidelně na dovolenky, matka pro ni do zařízení jezdí a doprovází ji zpět.

Vztah k příteli, otci dítěte je nadále komplikovaný, protkaný mnohými konflikty a vzájemnou nedůvěrou. Spojenectví a vztah je ovlivněn i epizodou společného užívání návykových látek a páchání trestné činnosti. Sára opakovaně oznamuje ukončení vztahu, rozchod s přítelem, kdy prezentuje jeho nezodpovědnost – je nezaměstnaný, bez prostředků, často propadá drogám, věnuje pozornost jiným ženám, páchá trestnou činnost, hrozí mu trest odnětí svobody. V této chvíli Sára razantně odmítá spojovat s ním svou budoucnost, chce před partnerem uchránit syna. Po několika dnech bere své rozhodnutí zpět a obnovuje partnerství.

Sára má značně sníženou frustrační toleranci, jako zátěž vnímá i běžné lapálie jako je pláč syna, zamčené dveře, hlasitý hovor, zákaz kouření. Má projevy ADHD, je ve stálém napětí, tělesném i duševním neklidu, myšlenkově těkavá, impulsivní. Emočně je nestabilní, intenzivně reaguje i na slabý podnět, emoce se pohybují v extrémech. Mimo tyto extrémy je emočně plochá, těžkopádná, selhávající v porozumění sociálním situacím i interpretaci chování druhých.

Zlomem v životě je pro ni narození syna. Ač obtížně, mnohdy po svém, se snaží respektovat pravidla a řád zařízení, od porodu se nedopustila útěku. Toto je s vysokou mírou pravděpodobnosti výsledkem pochopení, že porušování nastavených pravidel a nerespektování řádu by vedlo k ohrožení jejího mateřství a výrazně by to komplikovalo její snahu být dobrou matkou. Sára má sklon k závislostem, a to nejen na tabáku, ale i na omamných látkách. Krátce po narození syna byla z důvodu podezření testována na přítomnost omamné látky v těle, bylo prokázáno požití marihuany a pervitinu.

Analýza případu

V tomto případě lze připustit hned několik možných příčin Sářiných problémů. Můžeme předpokládat prenatální příčinu, kdy vývoj CNS byl ovlivněn toxicitou organismu biologické matky. Dalším důvodem se jeví výchovný přístup adoptivních rodičů, kdy v rámci protektivní výchovy Sáře nebylo nic odmítáno, rodiče se snažili ji nepřiměřeně opečovávat. Problémy začaly vznikat nástupem do školy, kdy se musela Sára začít přizpůsobovat kladeným požadavkům. Další příčina může být rozvod rodičů. Jako další záchytný bod zesílení problémů lze označit okamžik, kdy otec, bez souhlasu matky, Sáře oznámil, že je adoptovaná a že jí pomůže biologické rodiče najít. Matka se snažila situaci uklidnit sdělením, že biologický otec je neznámý a biologická matka již zemřela. Sáře byla soudem nařízena ochranná výchova, prošla několika výchovnými zařízeními. Jako nezletilá se stala uživatelkou návykových látek v prostředí nevhodné party. S otcem svého dítěte se střídavě rozchází a udobřuje. Pokud je na dovolence, matka jí i vnukovi umožňuje trávení času s ním.

Návrhy opatření

Sára má sklon k zahálčivému způsobu života, nemá žádné zájmy, k nabízeným aktivitám zaujímá spíše pasivní postoj, plnění úkolů a povinností je mnohdy v minimální míře. Mateřství má pro Sáru nesmírnou hodnotu, dá se předpokládat, že mateřství vede Sáru

k respektování pravidel, k vynaložení úsilí nejen k uspokojení aktuálních potřeb svého syna, ale i k životním krokům, zajišťujícím oběma spokojenou budoucnost. K tomu, aby se toto podařilo, bude Sára pravděpodobně potřebovat podporu a laskavé vedení, pravidelnou konstruktivní zpětnou vazbu. Otázkou je, nakolik by toto bylo možné požadovat a očekávat od Sářiny matky. Nelze ale očekávat, že Sára bude mladou ženou žijící zcela dle pravidel a norem společnosti. Sára je impulzivní, v mnoha ohledech dětská a lehce podlehne svodům okamžitě uspokojit potřebu i překročením pravidel.

Je velice náročné, stanovit jasnou intervenci pro pomoc řešení problémů, které Sára aktuálně má. Tak jako všem nezletilým matkám v zařízení je i pro Sárku potřeba zajistit vhodné prostředí, ve kterém může rozvíjet své mateřské kompetence, prostředí, kde si může uvědomovat a prožívat své úspěchy. To by mohlo být motivací k dalším pokrokům. V zařízení má podmínky k dokončení povinné školní docházky. Důležitá je podpora rodinných vztahů, aby Sára se synem měla zázemí a potřebnou podporu při odchodu ze zařízení. Společnou dohodou po částech domlout se Sárkou potřebné podmínky a pravidla k umožňování dovolenek u matky a směřovat tak k prodlouženým pobytům. Je vhodné Sáře předestřít plán jejího pobytu v zařízení: možnost dovolenky, kdy a ke komu, perspektiva zrušení ústavní výchovy. Zdůraznit podmínky a předpoklady, které jsou nutné k dosažení cíle. Nezbytností je dodržování důslednosti vyžadování nastavených norem a pravidel, za úspěchy chválit a odměňovat, nastavit jasně dané sankce za porušení.

4.5.2 Kateřina

Během rozhovorů je velice pozitivně naladěná, sdílná, občas odbíhá od tématu.

Úvod

Nezletilá sedmnáctiletá Kateřina je nyní podruhé těhotná, své první dítě, které porodila v tomto zařízení, svěřila do pěstounské péče. Kateřina má minimální podporu rodiny, proto tráví v zařízení téměř veškeré prázdniny i víkendy. Na dovolence byla pouze jednou u matky, která ji však přivezla zpět do zařízení před termínem ukončení dovolenky. Matka jako důvod předčasného návratu uvádí strach, že Kateřinu nezvládne, přestože k žádnému konfliktu v době dovolenky nedošlo. Její obavy pramenily ze skutečnosti, kdy Kateřina bývala v minulosti agresivní z důvodu vědomého neuzívání a zneužívání medikace, která jí byla nařízena. Vzhledem k podprůměrnému intelektu není předpoklad dovednosti a

samostatného zvládnutí mateřských kompetencí. Nedokáže posoudit a vyhodnotit hrozící nebezpečí a následky pro dítě. Opakovaně se s v prvním těhotenství i po porodu dopouštěla útěků ze zařízení, bez zajištění základních potřeb pro dítě. Nemá reálný náhled na situaci.

Rodinná anamnéza:

Otec Kateřiny zemřel před jejím narozením. Matka pobírá vdovský důchod, brigádně pracuje. Kateřina má další čtyři sourozence. Jeden je mladší. Kateřina o starších sourozencích nemluví, nezmiňuje ani babičku či dědečka. Hodně mluví o mladším bratrovi, se kterým je ve spojení přes sociální sítě. S rodinou žilo střídavě na přechodnou dobu několik mužů, partnerů matky. Nyní je matka bez partnera. S rodinou od roku 2003 spolupracuje OSPOD, kdy byl soudně stanoven dohled nad výchovou dětí s odůvodněním, že matka je ve výchově nedůsledná, což se negativně projevuje v chování dětí (těhotenství nezletilé dcery, záškoláctví, krádeže, toulky, drogy a alkohol), v rodině jsou problémy s bydlením, hygienou, celkové zanedbání dětí. Děti střídavě pobývaly v různých podpůrných zařízeních. V rodině často zasahovala policie z důvodu agresivních atak Kateřiny, které byly vedeny proti movitým věcem, ale i vůči matce a sourozencům, většinou pod vlivem alkoholu. Policií bylo řešeno i zasílání intimních fotografií a videí mezi nezletilou Kateřinou a několika cizími chlapci. Ze strany rodiny chybí jakákoliv motivace ke vzdělávání. V rodině není diagnostikováno týrání ani sexuální zneužívání. Slabé rodinné a sociální zázemí.

Osobní anamnéza dítěte:

Kateřina se narodila jako čtvrté dítě. Porod spontánní, poporodní období bez komplikací. Jako dítě prodělala běžné dětské nemoci, bez úrazu. Alergie nemá. Výslovnost s drobnými nedostatky při únavě. Pravděpodobně vlivem užívání drog a zneužívání medikace má oslabenou funkci jater, nastavenou dietu nedodrží. Užívá medikaci předepsanou psychiatrem.

Navštěvovala mateřskou školu, na nové prostředí se adaptovala bez problémů. Udávány nedostatky v základních hygienických návycích, zanedbání výchovy ze strany rodiny. Školní docházku absolvovala s problémy. Vyrušování při výuce, nepozornost, neplnění úkolů, agresivní projevy, záškoláctví, v rámci závadné party požívání alkoholu, zneužívání návykových látek.

Oslabena zraková pozornost, vizumotorické koordinace, asociační neverbální učení. Nedostatečně vyvinuta schopnost vizuálního porozumění, abstraktního myšlení, prostorové představivosti a vizuální organizace. Úroveň slovní zásoby v normě. Schopnost početního úsudku na spodní hranici průměru. Schopnost koncentrace, sluchová paměť a schopnost vizuálního porozumění oslabena.

Z osobnostních charakteristik vystupuje do popředí impulzivní, aktivní, veselé ladění s výraznou touhou po sociálním přijetí. Je komunikativní, přátelská, otevřená. Má lehkovážné smýšlení, exhibicionistické znaky. Ráda vzbuzuje pozornost a nepřemýšlí nad důsledky svého chování. Automaticky si vybírá snadná, rychlá řešení a co nejnižším počtem otevřených konců. Projevy sociální deprivace, nadměrné tendence uspokojování aktuálních potřeb. Touží po nezávislosti, rozhoduje se impulzivně, její bezprostřední projevy jsou ovládány snahou o vůdcovství a obdiv. Vztahování se k druhým a emoční prožívání je mělké, oploštělé. Okolím bývá méně přijímána, v důsledku toho často pociťuje nespokojenost, pocit zranitelnosti, emoční zmatek a bezmoc. Sklony k depresivním epizodám, které kompenzuje sebepoškozujícími mechanismy. Snížená schopnost sebekontroly, limitované zdroje, občasná dezorientace v situacích.

Během dětství byla Kateřina střídavě umisťována do podpůrných zařízení. Vzhledem ke zvyšující se agresi a užívání drog, byla ve třinácti letech hospitalizována v psychiatrické léčebně, která po přeléčení doporučila umístění v ústavním zařízení. Kateřina byla umístěna na diagnostický pobyt, Vzhledem k oslabeným kontrolním mechanismům Kateřiny, bylo, pro její bezpečnost, doporučeno zařízení s uzavřeným režimem s jasnými pravidly a možností školní docházky uvnitř zařízení. Ze zařízení, kam následovně byla umístěna, často utíkala. Zpočátku se sama po několika hodinách vracela, později byly útky dlouhodobé, v závadovém prostředí, kde Kateřina užívala drogy, dopouštěla se krádeží a prostituce. Zadržena policií byla vždy přivezena zpět do zařízení ve zbědovaném stavu, s dermatologickými potížemi, infekčními chorobami. Kateřina zneužívala medikaci, léky si shromažďovala a poté drtila do cigaret, během útěků léky nebrala vůbec. Začala tak narůstat její fyzická agrese, vznikající náhle, bez zjevné příčiny. Provázely ji nebezpečné záchvaty zuřivosti s rozbíjením majetku či napadáním pracovníků, někdy i přivolané policie. Z jednoho dlouhodobého útěku se vrátila gravidní. Nebyla na většině potřebných vyšetření, což ji nijak neznepokojuje, z chování a rozhovoru bylo zjevné, že upřednostňuje svá přání a pohodlí na úkor nenarozeného dítěte. Z důvodu

gravidity byla přemístěna do výchovného ústavu pro nezletilé matky s dětmi, kde jí má být poskytnuta potřebná péče.

Osobní spiritualita

Kateřina uvádí, že není věřící. Do kostela nikdy nechodila. Během rozhovorů a volného vyprávění však zmiňuje, že se jako malá modlila, hlavně, když cítila vinu za něco špatného. Ochotně popisuje, co všechno jako matka udělá, aby bylo její dítě v bezpečí. Popisuje některé rituály a prvky romské magie. Jako nejdůležitější se jeví zavázání červené stuhy dítěti na zápěstí. Během řeči se odkazuje na Boha. Na zopakování dotazu, zda věří v Boha, odpovídá vyhýbavě, nepřímou. *„Na Boha nevěřím. Ale něco asi existuje, když fungujou ty naše věci...kdo by je jinak zařídil... Hlavně to nikomu neříkejte.“*

Na otázky, co je pro ni teď nejdůležitější, co by si přála, co by chtěla změnit, odpovídá infantilně. Má chuť na kolu, chce nový mobilní telefon a chce, aby jí máma brala domů na dovolenky. *„Já už jsem hodná, chtěla bych domu za bráchou, děláme kraviny. Máma se o nás moc nestarala a diví se, že jí neposlouchám. Teda já už poslouchám. Máma fetovala a ani nevěděla, co dělám, chodila sem ven, kdy sem chtěla. Ale já bych teď byla už jenom doma s bráchou, klukem a s ní.“* Klukem myslí svého prvorozeného syna, který je u matky v pěstounské péči. U Katky je vidět potřeba rodinného zázemí, citový vztah k bratrovi i matce. O svém synovi příliš nemluví. V plánech do budoucna nezmiňuje přítele. Na otázku, zda by s ním chtěla žít a mít v péči obě své děti, se o partnerovi rozpovídá. *„On mě vydírá, ne? Chce, abych byla s ním, nemá práci ani bydlení. Ted přijel sem za mnou a přespává tam, kde ho kamarádi nechají. Sem mu říkala, že ať de makat, že vydělá love a vezmem si byt a budeme se vidět často, protože mě budou pouštět na dovolenky, když bude mít byt. Je línej. Chodí tady do hospody, ale nevím, kde bere na to peníze.“* Opět neudává, zda by bydleli s dětmi nebo bez nich.

Současný stav

Kateřina inklinuje k zahálčivému způsobu života, o další vzdělávání nejeví zájem. Vzhledem k tomu, že upřednostňuje své potřeby před potřebami dítěte a z toho důvodu již odmítla o jedno dítě pečovat, je pravděpodobný vývoj i v péči o druhé dítě, které se jí narodí. Kateřina se dopouštěla útěků gravidní i po narození prvního dítěte, aniž by jakkoliv vyhodnotila možná nebezpečí jak pro dítě, tak pro sebe. Kateřinin partner, se kterým obě děti má, ač o patnáct let starší, je osobnostně nevyzrálý, nezodpovědný. Nepracuje, nemá

stálé bydliště, žije jako bezdomovec. Kateřinu v zařízení navštěvuje, Kateřina je na útěku vždy s ním, v prostředí bez zajištění základních životních podmínek pro těhotnou ženu jako je teplá voda, teplo, dostatek potravy. Většinou se z útěku sama vrací. Někdy v ten samý den, jindy po několika dnech. Kateřina přiznává, že ji občas bije. „*To je dobře, má mě rád. Ono to moc nebolí a správnej cigán má ženu bít.*“ Snahu o pomoc ze strany odborných pracovníků Kateřina opakovaně odmítla. Kateřina nemá potřebnou podporu rodiny, matka odmítá přítomnost Kateřiny v rodině i na krátkodobé víkendové dovolenky, přestože je pěstounkou svého vnoučete, prvního syna Kateřiny. Kateřině poslala sladkosti a několik kousků obnošeného novorozeneckého oblečení. S matkou je Kateřina v každodenním spojení přes sociální sítě. Matka dříve nepodporovala návštěvy přítele v zařízeních, kde Katka pobývala, ale vzhledem k opakujícím se útekům nakonec souhlas k návštěvám udělila. Doufala, že tím Kateřina ustoupí od úteků ze zařízení. Nestalo se tak. (V době, kdy práci dokončuji je Kateřina opět na útěku.)

Analýza případu

V případě Kateřiny, tak jako u většiny dívek v zařízení, je obtížné až nemožné označit jednoznačnou příčinu problémů, které má. Jednou z nabízených příčin je nefunkční rodinné prostředí. Výchova matky, která byla nedostačující až zanedbávající, chybějící mužský vzor v rodině. Lze připustit, že i podprůměrný intelekt bez vhodné podpory v řešení náročných životních situací je další z příčin. Svůj podíl na neúspěchu řešení problémů má pravděpodobně i nevhodnost životního partnera.

Návrhy opatření

Sociální pracovník na základě provedeného spirituálního posouzení může přikročit ke vhodné intervenci, pomoci samotné dívce uchopit možnosti řešení její nepříznivé situace. Posouzení je zde v podmínkách a prostředí zařízení velice náročným procesem.

Pro Kateřinu je důležité zajistit bezpečné prostředí, kde se bude moci připravovat na porod a péči o novorozeně, prostředí, kde si bude moci uvědomovat své tužby a přání, vyhodnotit priority ve svém životě. Důležité je, umožnit jí prožití dílčího úspěchu, splnění tužby nebo přání, které bude motivací pro další životní úspěchy.

V procesu spirituálního posouzení je zde příležitost nejen zjistit postoj dívky k vlastní spiritualitě ve jménu pomoci k řešení nepříznivé životní situace, ale lze dívce

nabídnout možnosti rozvoje v této oblasti. Pomoci nalézat smysl života, plánování budoucnosti, nalezení lásky.

Podpůrnou aktivitou může být ze strany zařízení uspořádání případové konference pod vedením sociálního pracovníka, za účasti odborníků, pracujících s Kateřinou.

Nezbytností je dodržování důslednosti vyžadování nastavených morem a pravidel, nastavení jasně daných sankcí za porušení, za úspěchy chválit a odměňovat.

Závěr

Cílem práce bylo popsat praxi sociální práce v oblasti spirituálního posouzení s nezletilými matkami v zařízení pro ústavní výchovu, zjistit, jak sama dívka vnímá přístup sociálního pracovníka v oblasti spirituálního posouzení a jaká jsou specifika spirituálního posouzení v praxi sociálního pracovníka v tomto zařízení.

Nezletilé matky s ústavní výchovou zažívají jedno z nejnáročnějších období svého života. Samy ještě téměř dětmi, se mají postavit do role rodiče a postarat se o dítě své. Přitom většina dívek se nachází ve složité rodinné situaci již před otěhotněním. Dle prostudovaných materiálů a z rozhovorů se sociální pracovníci vyplývá, že všechny dívky jsou již před příchodem do zařízení v péči OSPOD. Dívky bývají deprivované, často přichází s pocitem marnosti. Zde vidím velké pole působnosti pro práci sociálního pracovníka a možnosti spirituálního posouzení. Mezi základní etický problém v tomto typu zařízení vidím vhodnou míru zasahování do života rodiny klientky, to, kolik péče a pomoci klientce věnovat, aby ji to stimulovalo ke změně postojů a k odpovědnému jednání a nevedlo to k jejich zneužívání. Při práci se může stát i to, že vlivem konfliktu zájmu samotného sociálního pracovníka se zájmem klientky se loajalita sociálního pracovníka s klientkou dostane do střetu zájmů. Může se tak stát například i při konfliktu mezi zaměstnavatelem a sociálním pracovníkem nebo při konfliktu zájmu klientky a ostatní společnosti.

Každá z dívek je osobností a jako taková má své jedinečné vlastnosti. Každá je jedinečnou osobností, která se odlišuje svými biologickými, psychickými i sociálními vlastnostmi. Typické znaky nezletilých dívek matek v zařízení jsem se snažila podrobněji popsat v kapitole výše na základě získaných informací především z osobní dokumentace dívek a vnitřních dokumentů zařízení. K tomuto tématu lze dodat pár vět, protože si myslím, že je podstatné pro spirituální posouzení v sociální práci v tomto zařízení.

Základním znakem všech dívek, přijatých do zařízení, jsou poruchy chování. Setkáme se zde s poruchami chování specifickými, jako je ADHD, ale častěji se zde setkáme s nespecifickými poruchami chování. Bývá to negativismus, agresivita verbální i fyzická, lži, krádeže, záškoláctví, útoky z domova, šikana, alkoholismus, drogová závislost. Dívky mívají problém s respektováním autority. Ať se jedná o rodiče, sociálního pracovníka či pedagoga. U dívek je snížena schopnost autoregulace, mají nastavenou

vlastní hodnotovou hierarchii, a proto porušování norem ve společnosti nevnímají jako nesprávné. V oblasti sociálního chování se vyznačují nedostatkem empatie, upřednostňují uspokojení vlastní potřeby. Mohu u dívek popsat i konkrétní projevy těchto poruch chování. Dívky si neúměrně prosazují svůj názor, jsou neochotné ke spolupráci s výchovnou autoritou, nerespektují pravidla zařízení. Používají lhaní a obviňování ostatních k manipulaci s okolím. Prostřednictvím šikany se snaží udržet svou převahu nad vrstevnicemi, vyloučit jinou dívku z kolektivu. Obvyklým nástrojem pro ně je pomlouvání, zesměšňování.

Dalším znakem dívek v zařízení bych označila jejich specifickou spiritualitu, která mnohdy nesouvisí přímo s náboženstvím. Obě témata se snažím popsat v kapitolách výše.

V otázce spirituálního posouzení nelze nesouhlasit s názorem, že pro práci sociálního pracovníka je spirituální posouzení vhodným prostředkem k získání komplexního posouzení situace klienta a následně vhodně zvoleném řešení.⁹³

Pro dívky je jejich spiritualita zdrojem motivace ke způsobu jejich života a sociální pracovník má za úkol, pomoci dívkám tyto zdroje nalézt a použít.

Domnívám se, že text práce je vzhledem k tématu, které je úzce specifické, dostatečně saturovaný. Zpočátku se zdálo, že nebudu mít dostatek podkladů z odborné literatury, ale postupně jsem nalézala prameny, ze kterých bylo možno informace čerpat. Snažila jsem se úzce držet tématu, ač mě napadala další rozšíření, například rozborem Maslowovy pyramidy potřeb, Franklovy postojové hodnoty, nebo osobnost sociálního pracovníka. Domnívám se ale, že by to způsobilo jakousi rozplizlost textu a tato témata jsou dostatečně zpracována na jiných místech.

Doporučení pro praxi

Pro práci sociálního pracovníka v zařízení pro výkon ústavní výchovy lze doporučit velkou míru spolupráce sociálního pracovníka s nezletilou dívkou, nalezení vzájemného porozumění a společného vymezení problému. Svým empatickým přístupem sociální pracovník přispívá ke správné interpretaci informací získaných od dívky, porozumí roli

⁹³ Srov. ROBERT-LEWIS, A. C. Response to Mark Chaves: Practical Interventions to Assist Social Work Students in Addressing Religious and Spiritual Diversity. *Social Work & Christianity*

spirituality v její situaci a následně správně vyhodnotí a určí správnou intervenci pro řešení životní situace dívky. Překážkou dosažení cílů řešení nepříznivé situace dívek může být nesoustavnost sociální práce, která je způsobena neplánovanou nepřítomností dívky v zařízení. Jedná se o útěk ze zařízení, kdy je dívka nepřítomna někdy několik dní, někdy několik měsíců. Po jejím návratu do zařízení je sociální pracovník na začátku své práce.

Sociální práce s touto cílovou skupinou je velice specifická, není možné, aby v oblasti spirituálního posouzení fungovaly veškeré metody. Lze například uvažovat o spirituální intervenci ve smyslu vytváření vhodného prostoru, ve kterém budou moci dívky zažívat přijetí své spirituality. Konkrétně to může být umožnění praktik rituálů, které si přinášejí z rodin a jsou dané kulturně. Pokud dívka chce svému miminku uvázat červenou stužku, a podle znalostí z historie kultury Romů víme, že je to pro ni velice důležité, nebudeme jí výkon zakazovat, ale zajistíme dostatečnou edukaci předcházející ohrožení zdraví dítěte. Stejně tak v případě, kdy dívka truchlí pro úmrtí člena rodiny (a musíme se připravit, že členů v romské rodině je hodně, rituál truchlení zahrnuje širokou rodinu) a dožaduje se zapalování svíčky, musíme zajistit především bezpečnost, ale snažíme se vzájemnou domluvou vyhovět. Stejně tak ji nebudeme v tomto období nutit k řízeným aktivitám, pokud vysloví přání samoty a klidu odděleně od ostatních.

S dívkami je v zařízení pracováno z pozice instituce, která má svá jasně daná pravidla, vymezená právně. Posouzení situace dívky probíhá pomocí objektivistického přístupu, kdy pracovník shromažďuje ověřitelná data a na základě toho může plánovat další postup. Sociální pracovník kombinuje tento přístup s přístupem konstruktivistickým, ve kterém se promítá vliv pracovníka na proces, protože vkládá vlastní interpretaci získaných dat a souvislostí. Sociální pracovník se snaží o navázání kontaktu s dívkou, získání důvěry a vytvoření vztahu, aby se dostal k nejhlubším informacím, které by mu pomohly odkrýt podstatu problému.

Ve spojitosti k tematickému zaměření této práce mě napadá možnost uspokojování spirituálních potřeb, pomoc při nalézání potenciálu vlastních zdrojů pomocí komunitní péče.

Komunitní péče využívá potenciál přirozené společnosti lidí a je tak protikladem péče ústavní, která odděluje klienta od jeho přirozeného společenství lidí. V komunitní péči jde zejména o podporu sociálních rolí v oblasti bydlení, práce, vztahů s rodinnými

příslušníky a dalšími lidmi. Komunitní péče se snaží využívat přirozených zdrojů pomoci, posílit zdravou stránku klienta, posílit jeho funkční kapacitu, podpořit jeho občanská práva a důstojnost a o maximální začlenění klienta do běžné společnosti. K vedení a koordinaci služeb poskytovaných podle individuálních potřeb klienta lze využít case management.⁹⁴

Pokud dívky zaznamenají vstřícnost k jejich potřebám, lze předpokládat, že ji lze využít i jako motivaci v práci s nimi.

Přínosem této práce pro praxi mělo být zprostředkování bližších informací o stavu spirituálního posouzení v sociální práci v zařízení ústavní výchovy, popsání možné kulturní spojitosti. Získaný materiál se nabízí jako podklad pro další práci odborných pracovníků v zařízeních tohoto typu při zdokonalování úrovně sociální práce s nezletilými matkami.

Vzhledem k tomu, že jde o obsáhlé téma, nabízí se zpracování i z hlediska výkladu ze strany sociálních pracovníků, což by mohlo být další samostatnou prací.

⁹⁴ PROBSTOVÁ, V., PĚČ, O. *Psychiatrie pro sociální pracovníky*

Seznam použitých zdrojů

Literatura:

BABYRÁDOVÁ, H. *Původ a přítomnost fenoménu spirituality*. In: Spiritualita. Brno: Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-4206-0.

BAILEY, E., I. *Implicit religion in contemporary society*. Weinheim, Germany: Deutscher Studien Verlag, 1997. ISBN 3892716943.

BITTNEROVÁ, D., MORAVCOVÁ, M. ed. *Etnické komunity*. Praha: FHS UK, 2013. Agora (Univerzita Karlova). ISBN 978-80-87398-45-6.

DAVIDOVÁ, E. *Romové a česká společnost. Hledání domova, porozumění a vzájemného soužití*. Studie 3/2011. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2001. ISBN 80-238-7739-9.

DE FIORES, S., GOFFI, T. *Slovník spirituality*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. ISBN 80-7192-338-9.

DUPUY, E. *Úspěšný dialog*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-666-7.

EMMONS, R., A. *The psychology of ultimate concerns: motivation and spirituality in personality*. New York: Guilford Press, 1999. ISBN 1-57230-456-1.

FRANCLOVÁ, M. a kol.: *Profil dívky umístěné v zařízení*. Černovice, 2018, nepublikovaný text

GEHRIG, R., B., OPATRNÝ, M., BIRHER, N., et al. *Spiritualita, etika a sociální práce*. České Budějovice: FreiDok plus, 2021. IBSN neuvedeno.

HIRT, T., JAKOUBEK, M., ed. *"Romové" v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-86898-76-8.

HLADÍK, J. *Multikulturní výchova: (socializace a integrace menšin)*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2006. ISBN n80-7318-424-9.

HOLAŇOVÁ, M., KONČEKOVÁ KVARDOVÁ, K., SCHYSTALOVÁ, V. *Sociální politika I: studijní opora pro kombinovanou formu studia*. Ostrava: Obchodní akademie a Vyšší odborná škola sociální Ostrava-Mariánské Hory, 2011. ISBN 978-80-87540-.

- HOLLAND, S. *Child and Family Assessment in Social Work Practice*. London: Sage, 2011. ISBN: 978-1-84920-521-4.
- HORVÁTHOVÁ, E. *Cigáni na Slovensku: historicko-etnografický náčrt*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1964. ISBN neuvedeno.
- HORYNA, B., ed. *Filosofický slovník*. 2. rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-064-4.
- JAKOUBEK, M., HIRT, T. ed. *Romové: kulturologické etudy: (etnopolitika, príbuzenství a sociální organizace)*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004. ISBN 80-86473-83-x.
- JAKOUBEK, M., JAKOUBKOVÁ BUDILOVÁ, L., ed. *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009. Etnologická řada. ISBN 978-80-7325-178-9.
- KOVÁČ, M., MANN, A., B., ed. *Boh všetko vidí: duchovný svet Rómov na Slovensku = O del s dikhel : Romano pařaviben pre Slovensko*. Bratislava: Chronos, 2003. Religionistická knižnica. ISBN 978-80-89027-06-4.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologie smysluplnosti existence: otázky na vrcholu života*. Praha: Grada, 2006. Psyché (Grada). ISBN 80-247-1370-5.
- LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová Psychologie*, Praha: Grada, 2006. IBSN 80-247-1284-9.
- MATOUŠEK, O. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-548-2.
- MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Vydání třetí. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1154-9.
- MATOUŠEK, O., KODYMOVÁ, P., KOLÁČKOVÁ, J. ed. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-818-0.
- NAVRÁTIL, P., JANEBOVÁ, R., *Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010. ISBN 978-80-7435-038-2.

- NEČAS, C. *Romové v České republice včera a dnes*. 5. dopl. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. ISBN 80-244-0497-4.
- NĚMCOVÁ J., *Vybrané kapitoly z paliativnej ošetrovateľskej starostlivosti*. 1.vyd. Martin: Univerzita Komenského Bratislava, 2013. IBSN neuvedeno.
- NEŠPOR, Z., R., VÁCLAVÍK, D., DOLEŽALOVÁ, I. *Průručka sociologie náboženství*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-86429-92-2.
- PROBSTOVÁ, V., PĚČ, O. *Psychiatrie pro sociální pracovníky*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0731-3.
- RAICHOVÁ, I. *Romové a náboženství*. In: *Romové – O Roma: tradice a současnost*. Brno: SVAN, 1999. ISBN 80-7028-141-3.
- REICHEL, J. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada, 2009. Sociologie (Grada). ISBN 978-80-247-3006-6.
- ŘÍČAN, P. *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3.
- ŠEVČÍKOVÁ, V. *Sociokulturní a hudebně výchovná specifika romské minority v kontextu doby*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2003. ISBN 80-7042-282-3.
- ŠOTOLOVÁ, E. *Vzdělávání Romů*. Vyd. 4., V nakl. Karolinum 2., rozš. a upr. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1909-5.
- ŠTAMPACH, O., I. *Na nových stezkách ducha: přehled a analýza současné religiozity*. Praha: Vyšehrad, 2010. ISBN 978-80-7429-060-2.
- ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat: učebnice metod sociální praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-85850-69-9.
- VÁCLAVÍK, D. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2468-3
- VÁGNEROVÁ M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 1999, ISBN 80-7178-214-9
- VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0.

VOJTÍŠEK, Z., DUŠEK, P., MOTL, J. *Spiritualita v pomáhajících profesích*. Praha: Portál, 2012. ISBN n978-80-262-0088-8.

ŽIŽLAVSKÝ, M. *Metodologie pro sociální politiku a sociální práci*. Brno: Masarykova univerzita, 2003. ISBN 80-21031107.

Internetové zdroje:

Etický kodex sociálních pracovníků ČR. *Etický kodex* [online]. [cit. 2023-04-21]. Dostupné z: <http://www.eticky-kodex.cz/eticky-kodex-socialnich-pracovniku-cr/>

GDPR: legislativa. *MVCR* [online]. [cit. 2023-01-04]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/gdpr/clanek/gdpr-web-legislativa-legislativa.aspx>

Charakteristika zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy a preventivně výchovné péče [online]. [cit. 2023-01-04]. Dostupné z: https://www.dbuv.cz/charakteristika_zarizeni.pdf

PARGAMENT, K. I., EXLINE, J. *Religious and spiritual struggles*: [online]. [cit. 2023-02-01]. Dostupné z: <https://www.apa.org/topics/belief-systems-religion/spiritual-struggles>

Vyhláška č. 438/2006 Sb. [online]. [cit. 2023-01-04]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-438>

Zákon č. 109/2002 Sb.: Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů [online]. [cit. 2023-02-08]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89#cast2>

Zákon č. 89/2012 Sb. Zákon občanský zákoník: díl 4, Ústavní výchova [online]. [cit. 2023-01-20]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89#cast2>

Zákon č. 89/2012 Sb., Zákon občanský zákoník [online]. [cit. 2023-01-08]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89#cast1>

Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2020 [online]. [cit. 2023-02-02]. Dostupné z: <https://icv.vlada.cz/cz/ppov/zalezitosti-romske-komunity/aktuality/zprava-o-stavu-romske-mensiny-v-ceske-republice-za-rok-2020-192596/>

Periodika:

BAJGEROVÁ, E. Prožitek z těhotenství. In: *Romano džaniben*, 1996, roč. 3, č. 1-2, s. 98-99.

DAVIDOVÁ, E. Lidové náboženství trebišovských Cikánů-Romů koncem padesátých let 20. století, před rozpadem jejich tradiční komunity. *Slovenský národopis*. 1988, roč. 36, č. 1, s. 93–103.

DOLEŽEL, J. Spirituální citlivost charitních služeb: Proč a jak pracovat se spirituální dimenzí životní situace klientů. *Caritas et Veritas*. 2017, roč.7, č.1, s. 32-49.

EMMONS, R. A. Is spirituality an intelligence? Motivation, cognition, and the psychology of ultimate concern. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2000, č.10, s. 3-26.

GALEK, K. Assessing a patient's spiritual needs: a comprehensive instrument. *Holistic Nurs Pract*, 2005, roč.19, č.2, s. 62-69.

Gardner, H. A case against spiritual intelligence. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2000, č. 10, s. 27-34.

HACKLOVÁ, R., KEBZA, V. Religiozita, spiritualita a zdraví: Religiosity, spirituality and health. *Československá psychologie: časopis pro psychologickou teorii a praxi*. Praha: Psychologický ústav AV ČR, 2014, roč. 58, č.2, s. 120-140.

HAMPLOVÁ, D. Čemu Češi věří: dimenze soudobé české religiozity. *Sociologický časopis*. 2008, roč. 44, č. 4, s. 703-723.

HODGE, D., R. 2005. Developing a Spiritual Assessment Toolbox: A Discussion of the Strengths and Limitations of Five Different Assessment Methods. *Health&Social Work*. 2005, roč. 30, č. (4), s. 314-323.

HRDLIČKOVÁ, L., Smrt a pohřeb u Romů. *Dingir*, 2004, roč. 7, č. 1, s. 19-21. ISSN 1212-1371.

HÜBSCHMANNOVÁ, M., Co napovídá o romské rodině tradiční seznamovací ceremoniál. In: *Romano džaniben*, 1996, roč. 3, č. 1-2, s. 19-24.

- JANEBOVÁ, R. a kol. Příběhy sociálních pracovníků a pracovníků, kteří nemlčeli – Popis prožívaných dilemat. In: *Sociální práce*, 2013, roč.13, č.4, s. 66-83.
- JONES, L. G. A thirst for God or consumer spirituality? Cultivating disciplined practices of being engaged by God. In: *Modern Theology*, 1997, roč.13, s. 3–28.
- KALVÍNSKÁ, E. Zkušenosti s rozšiřováním spirituální péče ve FN Motol aneb proč je důležité poskytovat spirituální péči nemocným a umírajícím v nemocnicích? *Diagnóza v ošetrovatelství*, 2006, roč. 2, č.3, s. 111-112. ISSN 1801-1349.
- KŘIVOHLAVÝ, J., Porozumět duchovní stránce pacienta. *Ošetrovatelství*, 2006, roč. 6, č. 3-4, s. 84-85.
- MACDONALD, D. A., FRIEDMAN, H., L. Assessment of humanic, transpersonal, and spiritual constructs: State of the science. *Journal of Humanistic Psychology*, 2002, roč.42, č.4, s. 102–125.
- MAŠÁT, V. Spirituální potřeby nemocného. *Diagnóza v ošetrovatelství*, 2006, roč. 2, č.3, s. 103-104. ISSN 1801-1349.
- MAYER, J., D. Spiritual intelligence or spiritual consciousness? *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2000, č.10, s. 47-56.
- MELLANOVÁ, A. Spirituální potřeby jako terminologický a ošetrovatelský problém. *Ošetrovatelství: Teorie a praxe moderního ošetrovatelství*, 2010, roč.6, č.3-4, s. 76-77.
- MUSIL, L. Kvalifikovaný sociální pracovník je schopen s klientem samostatně pracovat. *Sociální práce*, 2007, č.1, s.7-12.
- MUSIL, L. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu "sociální práce". *Sociální práce/Sociálna práca*, 2008, roč. 8, 2/2008, s. 60–79.
- NAVRÁTIL, P. Posouzení životní situace: úvod do problematiky. *Sociální práce*. 2007, č.1. s. 72-86.
- NEMCOVÁ, J. Posudzovanie v paliatívnej ošetrovateľskej starostlivosti. 2. časť *Diagnóza v ošetrovatelství*, 2008, roč. 4, č. 6, s. 26-27. ISSN 1801-1349.
- ROBERT-LEWIS, A. C. Response to Mark Chaves: Practical Interventions to Assist Social Work Students in Addressing Religious and Spiritual Diversity. *Social Work & Christianity*, 2011, roč. 38, č. 2, s. 139-145.

STRÍŽENEC, M. Ako psychológia dnes chápe spiritualitu. *Teologický časopis*, 2004, 2, 1, s. 63-74.

STRÍŽENEC, M. Spirituálne zážitky – možnosti empirického skúmania. *Teologický časopis*, 2005, č. 3, 2, s. 67-74.

VAUGHAN, F. (1991). Spiritual issues in psychotherapy. *The Journal of Transpersonal Psychology*. 1991, č. 23, s. 105-119.

ŽLNAYOVÁ, E. et al. Postavenie a úloha ženy-matky a muža-otca v rómskej rodině. In: *Romano džaniben*. 1996, roč. 3, č.1, s. 29-41.

Abstrakt

Horáková, M. *Spirituální posouzení v sociální práci s nezletilými matkami v zařízení ústavní výchovy*. České Budějovice. 2023. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra etiky, psychologie a sociální práce. Vedoucí práce doc. Michal Opatrný, Dr. theol.

Klíčová slova: spiritualita, spirituální posouzení, sociální práce, ústavní výchova, nezletilá matka, romské etnikum

Tato práce se zaměřuje na spiritualitu nezletilých matek romského etnika s nařízenou ústavní výchovou.

Práce v první části vymezuje pojmy: spiritualita, spirituální posouzení a jeho proces, sociální práce, sociální pracovník obecně v kontextu spirituálního posouzení. Dále se zaměřuje na téma kultury Romů, jejich tradice a specifika, alternativní religiozitu romského etnika.

V části empirické je popsána charakteristika konkrétního zařízení pro výkon ústavní výchovy, specifika nezletilých matek přijímaných do tohoto zařízení. Popisuje individuální konstrukty spirituality dívek a snahu o porozumění a posouzení, zda je zde spiritualita pomocí či překážkou při řešení obtížné životní situace dívek ve spolupráci se sociálním pracovníkem. Ve výzkumné části byly použity tyto metody: sběr a analýza dokumentů, rozhovor, dotazování a pozorování.

Abstract

Spiritual assessment in social work with minor mothers in a residential-educational institution.

Key words: spirituality, spiritual assessment, social work, institutional care, minor mother, Roma ethnicity

This work is focusing on spirituality of juvenile mothers of Roma ethnicity placed in institutional care.

In part one the work defines the terms: spirituality, spiritual assessment and its process, social work, social worker generally in the context of spiritual assessment. Further on it's focusing on the subject of the Roma culture, their traditions and specifics and alternative religiosity of the Roma ethnicity.

The empiric part describes the characteristics of one particular facility delivering institutional care and the specifics of juvenile mothers admitted into this facility. It describes the individual young women's constructs of spirituality, the effort to understand and assess if in this context spirituality is beneficial or an obstacle in solving the young women's difficult life circumstances in collaboration with a social worker. The methods used in the research section are: document collection and analysis, interview, questioning and observation.